

A PESTI HIRLAP NACIONALIZMUSA 1841—1844.

Amióta Széchenyi a Kelet Népében először olvasta rá Kossuth cikkeire, hogy „összefüggés nélküli rögtönzések“, mindig akadt néhány kritikus szellem, aki az átgondolt-ság, az egységes terv hiányát, az improvizáló hajlamot kifogásolta a Pesti Hírlapban. „Az észak-amerikai alkotmány — olvassuk — a francia forradalom szelleme, a júliusi monarchiának juste-milieu rendszere, a németalföldi provinciák hajdani és Svájc tényleges föderalizmusa egymást követték a mindenki által olvasott, a közvéleményt teljesen hatalmába ejtő Hírlap hasábjain“.¹ Volt, aki a kérdésnek pusztán társadalmi oldalát vizsgálva s a nemzeti elemet mellőzve arra jutott, hogy Kossuth „a nyugateurópai politikai és államböleseleti irodalom jelszavait használja, anélkül, hogy maga bármiképen önálló és határozott állást foglalna el akár csak a politikai alkotmány kérdéseivel szemben is“, társadalompolitikai felfogása pedig inkább csak hangnemben ment tovább, mint a konzervatív haladóké.² A Pesti Hírlap cikkeit sorban végigolvasva azt találjuk, hogy azok tárgya elég gyakran változik, amint változnak a mindennapok is, hiszen a cikkek írására rendszerint valami aktuális esemény: pesti megyegyűlés, vidéki választás, városi körlevél, vagy éppen a lap más helyén közölt „értekező“ adott alkalmat. Változó a cikkek hangulata is: van bennük érzékeny filantropizmus, romantikus leírás élve-eltemetéséről, — és harcok, kisnemesi önérzet, mely a nagyurak szemébe vágja: ellenetek, ha kell! Szerzőjüknek a javítás hevében egyik ötlet a másiktól jut eszébe: pár lapos cikkben a gyapjúvásártól a házi cukor- és selyemtermelésen át a tanítók javadalmáig, a pesti gyümölcs hiányig és az alföldi faültetésig jut el. Van úgy, hogy el sem dönt egy részletkérdést: jó-e a lelencház, vagy az

¹ Beksics G., A magyar doctrinairek, Bp. 1882. 17.

² Szabó E., Társadalmi és pártarcok a 48/49-es magyar forradalomban, Bécs 1921. Szerinte Kossuth nézeteinek az a gondolat adna egységet, hogy a nemesség van hivatva a haladás ügyét kezébe venni s ezzel befolyását megőrizni.

útvám. Egy helyen fölveti a nemzeti őrsereg gondolatát: „miként? az más kérdés, de gondolkozunk“. Közelebbi vizsgálattal az is megállapítható, hogy néhol, így a megye körül, nem tudott rendi hagyományoktól megszabadulni; másutt — például a vámkérdésben — nézetei lényegesen változtak: előbb a Monarchia belső vámpolitikájának eltörlése, utóbb azok fenntartása mellett tört lándzsát.

De akár mint sokasítjuk is mások véleményét vagy saját példánkat, mégsem gondolatok pusztá villózája az, amivel a Hírlap hasábjain találkozunk. A gyakorlati részletek lehetnek ingadozók. De mögöttük, a lényegben, van valami egység. Kossuth maga figyelmeztet erre: aki a lapot egykor mint történelmi kútfőt átvizsgálja, „annyit nem fog tőlünk megtagadhatni, hogy nekünk voltak ily határozott irányelveink, melyek elmékedéseinkben minden egyes tárgynál czélt jelölő, tájékoztató criteriumokul szolgáltak“. Ezeket azonban nem társadalmi vagy államtani elvek közelebbi alkalmazásában találjuk meg. Az ő logikája általánosabb, egyszerűbb, s ezért szuggesztívebb is és azon a gondolaton nyugszik, hogy a korszellem ereje ellenállhatatlan. „Minden kornak — írja — megvan saját eszméje, mely egy világrésznek létezésük-leteiből önként fejlődővé válik, oly világerővel hat, hogy nincs nemzet, mely attól magát elkülönözni képes legyen.“ A magyar ragaszkodott egykor ősi, pogány szokásaihoz, mégis engednie kellett a kereszténységnek, „az egykor éppen úgy világerővel hódító, mint most világerővel irtott“ feudallizmusnak, s utána minden nagy áramlatnak. Ha a kor mint „Isten uja“ ránkmutat: ellenkezni nem lehet s nem érdemes. „Szívre kezünk, uraim! hisszük-e, hogy mi kikerülhetjük?“¹ Igaz, nálunk a gondolatok mindig elkésve jelentkeztek: a szellemi mozgalmak „mint a habgyűrűzet, minél messzebbre terjednek, annál később bukkannak föl a folyó színén“, — így nekünk, a nyugati műveltség határszélén, „jóban és rosszban később kellett az idők angyalának szárnyesattogását hallanunk“, mint másoknak.² De ha később is, éppoly elkerülhetetlenül. A kor kívánalmainak nem lehet útjába állani, aki ezt próbálja, csak bajt okoz, mert emiatt „bonyolult csomók“ alakulnak, s ha ezeket a „reform szelíd szellemének“ nem sikerül feloldani, jön a forradalom és karddal vágja ketté a gordiusi csomót. „Óhajtanók — írja Kossuth 1842-ben, hogy a magyarnak jusson a dicsőség valósítani, mit még nemzet nem valósított: bevégezni békés, nyugalmas úton a nemzeti

¹ PH 1841. 3. és 24.

² PH 1842. 127.

átalakulás nagy munkáját“ — ezért kell haladnunk, mert „a világra forgó kereke senkinek kedvéért meg nem áll“.

És itt már rátapint arra is, hogy mi szerinte e korszellem jelentése, tartalma. Néha csak általánosan mondja: „van e korban egy megnevezhetlen valami, egy bizonyos személyesített gondolat, melly oly erős tekintettel bír, hogy ennek ellenében a szemfényvesztés ideje valóban lejárt“.¹ Ismét máshol a személyi szabadságot, a szabad földet, a nemzeti ipart vagy a kiváltságok eltörlését következteti ki a kor szelleméből. Ezek azonban mind csak részei, velejároi a liberális nacionalizmusnak, amely valóban nagy európai eszmék kívánalmait képviselte a Pesti Hírlap cikkein, Kossuth s körének szavain át Magyarország felé. Kossuth jellemző optimizmusával úgy látja, hogy nem pontos tervre, módzatra, szabatos doktrinára van itt szükség. „Nem kell a vélemények kifejlése árjának ellenébe gátat emelni,“ inkább elő kell segíteni, hogy „ezen vegytani processus“ minél könnyebben végbe menjen. Fel kell vetni a kérdéseket, nem baj, ha végleges megoldási forma hiányában ez csak megmozdítja őket, mert ezzel is megindul a vegytani folyamat s a végén produkálni fogja a szükséglethez illő eredményt. S az eljövendő eredmények összege, a nagy ígélet és a végső cél az új, magyar nemzetállam. Kossuth már túljutott a nacionalizmus első, művelődési fokán, mikor írók s költők a régi nagyságról meg a nemzeti nyelvvel kapcsolatos boldogságról ábrándoztak: benne már teljes erővel szólal meg a vágy a politikum, a hatalmi megvalósulás után. A szabadsággal párosultan immár győzhetetlennek hitt magyar nacionalizmus egyre jobban kibontakozó életigényét ő alkalmazza a reális élet különböző területeire, külső akadályoktól nem korlátozva; a belső szükséglet, a mozgalom saját diramikája az ő hitén és optimizmusán át megfogalmaztatja vele a Kárpát-medence magyar nemzetállamának programját, mely körül kialakult küzdelem szabta meg azóta is történetünket, s mely azóta sem bizonyult megvalósíthatónak. A Pesti Hírlapban ez a racionalizmus uralkodik, ez mindennek forrása és mértéke. Ha Kossuth úgy gondolja, hogy ez a mérték valamit másként kívánna, mint ő addig látta: azonnal helyesbít, Smith Ádám-tól elfordulva az önálló nemzetgazdaság, a nemzeti ipar hívéül szegődik, hiszen a „nemzetiségi érdek előbb minden más tekintetnek háttérbe kell vonulnia s ami a nemzetiséget veszéllyel fenyegeti, átok a nemzetnek, öntse bár fölibe

¹ PH 1842. 184.

a bőség szarva minden áldását“.¹ Az alábbiakban e nacionalizmus néhány jellemző vonását próbáljuk szövegszerűen megállapítani.

I.

A nemzetállam eszményét a nyugateurópai, főként a francia fejlődés szolgáltatta. Nyugaton az újkor eleje óta abszolutista uralkodók egymást váltó nemzedékei törtek meg a rendek politikai hatalmát, a feudális tartományokat egységes államterületté kovácsolják, új közigazgatást vezetnek be, többé-kevésbé egységes államgazdaságot építenek ki; kialakul így egy hatalmi keret, mely nagyjából egynyelvű népességre épül; s midőn a társadalmi kiváltságok megdöntésével a polgárság az egész nép, most már a nemzet nevében előlép: átveszi a kész hatalmi apparátust s megalkotja a nemzetállamot.

Keletközépeurópa népeinél ezek az ismérvek csak igen hiányosan voltak föllelhetők, midőn a XVIII. század végén a nemzeti eszme bennük is visszhangra talált. Régi, középkori saját államalakulataik ekkorra már nagy, nemzetfölötti birodalmak keretébe jutottak, s ennek következtében az uralkodói abszolutizmus számukra nem saját államuk egységének és hatalmának növelését, hanem, éppen ellenkezőleg, annak egy nagyobb egységben való feloldását készítette elő. Közülük talán még a magyarságnak voltak meg leginkább az új fejlődéshez szükséges attributumai. Az egész magyar nép s állami terület, ha Erdély külön fejeledelemiség maradt is, egyazon uralkodó alá tartozott, míg Lengyelország háromfelé volt osztva. A magyarok az abszolutizmus ellen küzdve, alkotmányos önállásukat is megőrizték, bár ezzel a rendek politikai hatalmát, elavult formákat is — míg Csehországban 1621 után akadálytalanul érvényesült a Habsburgok abszolút akarata. Az alkotmányos önállás, melyet legújabbán az 1790/91 : X. t.-c. körvonalazott, megállapítva, hogy Magyarország szabad és más tartományok alá nem rendelt ország, rendi jellegű volt: vagyis fontos ügyeket a király közvetlen jogkörébe engedett s így nem biztosíthatta a saját, egységes államgazdagság kiépítését sem (e helyett szinte gyarmati függésben voltunk), — mégis az állami szervezet, az állami önrendelkezés megszakítatlan voltát jelképezte. Hozzá kell azonban tennünk ehhez, hogy a Kárpátmedence XVI—XVIII. századi etnikai változásai után annak népessége még nagyjá-

¹ 6. PH 1842. 113.

ból sem volt egynyelvű, a magyarság számaránya súlyos mértékben csökkent. Végül pedig a társadalmi struktúra sem volt teljes: erős polgárság híján a jobbmódú közép-nemesség léphetett csak fel a Tiers État szerepében.

Az önálló nemzeti fejlődés e külső ismérvei tehát a magyar esetében sem voltak épek és hiánytalanok, távoli szemlélő előtt meg éppen elmosódtak. Nyugaton nem emlékeztek külön Magyarországra, s ekkor hangzott el Herder jóslata nyelvünk múlásáról. De a magyarok, a legnagyobbak szívében is ott élt a döbbenet, hogy milyen közel jártunk a szakadékhöz. „A magyar mélyen alutt“ — tekint vissza Széchenyi 1842-ben. — „E közben nyelvét felejté, nemzeti színét veszté.“ S minő torz, halovány volt, mikor felébredt! „Alig van nemzetek közt illy iszonyatos példa.“ Kossuthból már hiányzik ez az élmény, ő nem látta e torz s halovány arcot, inkább sértett büszkesége, érzékeny önérzete vall arra, hogy ő is érzi a hiányokat. Fáj neki, hogy egyáltalán bizonyítgatnia kell nemzeti voltunkat. Ez az önérzet szólal meg benne, midőn az Augsburger Allgemeine Zeitungban olyanokat olvas, hogy Magyarország már Mohácsnál elveszett, s ma nem több, mint német fegyverrel visszahódított terület, és hogy ha Németország Ausztriával (s benne Magyarországgal) egy nemzetté olvad, szembeállhat a Visztula felől fenyegető pánszláv veszéllyel. „Nem úgy, Uraim!“ Orosz tartomány vagy német gyarmat közt „van még egy harmadik állapot is: önálló nemzet, két roppant néptörzsök között“. Önálló nemzet, melynek barátságát becsülni, haragját félni ajánlatos, s melynek „rokonszenvét a nyugat meg nem érdemelné, ha felejtteni tudná“, hogy ez az „ép, erős néptörzsök“ egy évezreden át fenntartotta magát. „Ha egykor elkövetkezik azon időpére — tér vissza Kossuth a Zeitung cikkére —, mellyben német és szláv nemzetiség, mint két óriás, összeütközendik, hogy melyik részen fog állni a magyar? arról, úgy hisszük, kétség nem lehet; de fog állni mint frígyes, mint szövetséges, ki a nagy tusában maga is czél, s azért pusztá eszközzé alacsonyulni, magát akaratholtan vontatóra kötni sohasem fogja.“ A német sajtó le fog szokni arról, hogy a magyarságról, „mint egy holt súlyról“ szóljon, melyet rakosgatni lehet, s megszokja, hogy „a magyar alkotmányos nemzetiségnek önczélja is van, mellyet az európai polgári-sodásnak tisztelnie kell“.¹

Ez öntudatos szavakban a nemzeti önállóság határozott igénye zendül meg. Valóban: az önálló rendi államra, a jogilag

¹ PH 1842. 179.

fenntartott, bár gyakorlatban csonka állami önrendelkezésre (innen a jogi szempontokhoz való magyar ragaszkodás) liberális ellenzékünk rávetíti a magyar nemzetállamot, s levezeti az 1790/91 : X. t.-c.-ből az ahhoz illő attributumokat. És bármily távoli is légyen a nyugati eszmény, bármily nagyok is még a feladatok, ez nem csökkenti a magyar nemzeti mozgalom dinamikáját. Hiszen kisebb népeket sem csökkentették azon még jóval nagyobb hiányok, melyek következtében nacionalizmusuk még nagyobb bonyodalmak mellett juthatott csak érvényre. Mert nemcsak a nagy népek, s azok, melyek történeti multjukban meg tudták találni a nacionalizmus igazolását, — kis népek, sőt szinte töredékek is sorra felfedezték a nemzeti érzést önmagukban, önálló, nemzeti uralomra emeltek igényt, minél hamarább utol akarván érni a nagyobbak, az előttük járók hosszú fejlődését.

Ez a roppant lendület keres kifejezést Kossuth szavaiban is. A nemzeteknek — mondja — „egyediségük“ van, ezt akarják kifejleszteni, teljessé tenni. Nekünk sem elég hát pusztán a meglévő mellett őrít állanunk: „a magyar nemzeti-ségnek még fejlteni, terjedni, erősödni kell, stationarius állapotban maradnia veszély nélkül lehetetlen“. Nem elég, hogy nemzeti létünk meg nem semmisült. Hivatásunk több ennél. Amire vágyunk „az nem nyomoru tengés, hasonló azon gyávához, ki minden mozdulatával engedelmet látszik kérni, hogy élni mer; hanem kifejlés, mely felküzdje nevünket a polcra, melyen állani Európa népei közt megérdemeljük“.¹

Ehhez pedig nemzeti egységre van szükségünk, melynek gondolata „világerővel hat“. A többi nemzet: franciák, németek, olaszok mind ezt akarják. „Ez irány az, mely századunk vezérjellemeként a világ évkönyveiben csillagbetűkkel immár írva van.“ Ezért nem is pusztán tetszésünk, kedvünk hajt feléje, hanem a létfenntartás parancsa. Akármilyen nagyok is nemzetté válásunk akadályai, át kell mennünk rajtuk, különben elpusztulunk. Amely nemzet „parányi szerű indolentiában e világirányhoz nem símul, annak jövődjé elnyeletés, meg járom, szolgaság“. Mi kell hát fenmaradásunkhoz? Kossuth nézeteiből ezt a választ süríthetjük le: nemzeti egység a politikailag kettéosztott területen, a nyelvileg tarka népességben, s a kiváltságokkal szétagolt társadalomban.

Mivel a politikai egység „a nemzeti egységgel tőszomszéd“, Erdélynek újra egyesülnie kell Magyarországgal. Kossuth lát itt akadályokat, de nem a román kérdésben, melyet ezzel

¹ PH 1842. 120.

kapcsolatban nem is említ, hanem az intézmények és a hagyományok eltérő voltában. Szerinte itthon egyesek attól félnek, hogy a maradi Erdély „ónsúlyt“ kötne lábunkra a haladásban, — ott meg éppen az „arisztokratikus magábavonulás“ az oka, ha valaki az uniótól idegenkedik. Kossuth hazai reformhívó barátaival együtt elmaradtnak látta Erdélyt, szerinte azt „még távolról sem illette meg korunk génusza“, az erdélyi multról lelkesedés nélkül, a vallásszabadságról kételkedőn ír; de annál lelkesebben üdvözli gr. Teleki Domokos szavait a nemzet egységéről. Az erdélyi rendeknek pedig (akik a Partium visszacsatolását kimondó 1836 : XXI. ellen felírtak s ezzel ürügyet szolgáltatottak a végre nem hajtáshoz) meleg s békítő hangon magyarázza meg, hogy megérti, ha fáj nekik a Részeztől három évszázad után elszakadni, de az egyesülés a kor parancsoló szüksége; s ha ez végbemegy: „magasztos érzettel nézhetünk a jövődő viharába“.¹

A másik, a magyar nyelv kérdése sajátos viszonyaink között eljövendő súlyos viharok csíráit hordta magában. A magyarok természetesnek tartották, hogy a fejlődés során immár fenn amúgy sem tartható latin hivatalos nyelv helyébe Magyarországon a magyart kell ültetni, s 1790 megmozdulása óta időről-időre, eleinte szűkös és kezdeti, majd erősebb s mind szélesebb érvényű kívánságokkal próbálták ennek az uralkodót megnyerni. E törekvésben azonban több faktor találkozott. Az egyik valóban az a gondolat, hogy a nemzet, a francia Enciklopédia szavával, az „egyazon államban élők összessége“, a nyelvi határrak tehát, francia példa szerint, az államhatárig kell érnie, s ha valahol ez még nem így lenne, igyekezni kell rá, hogy odáig érjen. E gondolat a magyar nacionalizmusnak már első, kulturális fokán is megjelenik néha. Nyelvápolók, írók, tanárok: hatalom nélküli, szellemi emberek elképzelik, hogy iskolák, egyházak útján másokat (mint Decsy Sámuel írta 1790-ben:) „észrevétlenül magyarizálni“ lehetne, — ami éppen tőlük, de különben is magyar hatalmi eszköz s önrendelkezés híján akkor is jámbor ábránd lett volna, ha nem annyi (s részben friss) nem-magyart számlált volna a Kárpátok medencéje. De e magyarosítási óhaj, melyet Kossuthnál is megtalálunk, nem a zárt, idegen tömbököt szerette volna átoltvasztani elsősorban, aminthogy nem is mai, határozott színükkel álltak még egymással szemben e tömbök; a magyarosítás a közélet bizonyí alán színképét akarta tisztázni mindenekelőtt, részben még fel nem ébredt

¹ Erdély és unió, egység a magyarnak, PH 1841, 30--1. -- A testvérhon, PH 1842, 181. -- A részek, PH 1842, 131.

vagy elidegenedett magyaroknak, részben magyarok közé ékelt töredék elemeknek szólt, idegen színű városoknak, divatos társaságnak, művelődésnek. Kossuthot bántja, hogy Pesten a hölgyek németül beszélnek, hogy a közönség Paul de Kock és George Sand könyveit veszi, míg Vörösmarty költeményeiből négy év alatt is alig fogy kétszáz példány. Az idegen civilizáció, mondja Kossuth, a nemzetek sülyedésével párhuzamos a törtélemben, amiből nyilván következik, hogy nálunk a nyugati műveltség magyar változatát, magyar nyelven kell kiépítenünk. Jelenleg azonban „míg az idegen-szerű palléroződás természetesen felülről lefelé hat, addig a nemzetiség alulról kénytelen magát felküzdeni s nehéz utat ví a magyar nép törpe vityilóiból föl a gazdagok palotáiba“.¹

Végül — nem utolsó sorban — van a nyelvkérdésnek még egy mozgatója. A magyarság állami apparátusa hiányos, annak központi szervezete idegen jellegű volt. És mivel a nemzet igazi hatalmat nem tudott kezébe kapni, vágyai arra törtek utat, amerre lehetett: a nyelv jogait akarták kivívni. Arra igyekeztek, hogy legalább a meglévő apparátus magyar jellegét, színét biztosítsák. A főkérdés a magyar államnyelv kiharcolása, a nemzeti önrendelkezés megszilárdítása volt a bécsi, központi hatalom ellenében, nem pedig idegenek magyarítása. sőt ez utóbbit is inkább a küzdelem sikere, az egység s erősödés szempontjából tartották kívánatosnak.

Innen van, hogy Kossuth nem pusztán azt állapítja meg, hogy a magyar nyelv jogai „a nemzeti eszméjével oly lényegesen egybekapcsolvák“, s ezért nemzeti öngyilkosság lenne elhanyagolni őket. Hanem benne ég, fájón és türelmetlenül, emléke a magyar nyelvért folyó, immár ötvenéves harcnak a bécsi Hatalom ellen, melynek ellenállása annyi időt s vissza nem térő alkalmat rabolt el. Ez az érzés már az első számok egyikében kitör Kossuthból: már ötven éve — írja — hogy felébredt a vágy, a magyar nyelv jogait kivívni, s ha akkor mondták volna ki a „legyen“ szót, midőn még az orosz sem volt akkora hatalom, „nem találkoznak vala milliók a magyar korona szolgálatában, kik nyomás ürügye alatt nem csekély ingerültséggel szaggatják a nemzet kebelét“.²

Kossuth a nacionalizmus lendületéhez képest helyben topogásnak érezte a nyelv ügyének 1790 óta tett lassú előmenetelét. Valóban, törvényeink négy évtizeden át jóformán

¹ Adalék a nemzeti önismerethez, PH 1842, 148.

² Nyelvünk ügye, PH 1841, 3.

csak azt írták elő, hogy a magyar nyelv a középiskolákban egyszerű tantárgy legyen — Kossuth és a reformkor nemzedéke még latin osztályokat végzett. A kormány a francia vérfürdőtől és a Martinovics-összeesküvéstől megrémülve behátrált a reakcióba, elmulasztva az alkalmat, hogy a nemzeti mozgalomnak mintegy élére állva kielégítse s ezzel úgy vezesse a lelkeket, hogy a monarchia érdekeivel együttműködésbe ne jussanak.¹ Az abszolutista rezsim emberei azonban, a németnyelvű országállam erőtlenné száradt, jozefinista hagyományában élve, oltani igyekeztek minden új szikrát, így a nacionalizmust is: de elsősorban a magyar nacionalizmust, mert szeparatista veszélyt, a meglévő rendi ellenállás fokozódását látták benne. A magyarok önvédelemnek érezték harcukat a kulturális elnyomás ellen, de közben bennük is egyre nőttek s egyre öntudatosabbá váltak a nemzeti igények, hiszen mint apró magban az eljövendő alfafa, a magyar nemzetállam csírája ott szunnyadt már 1790 még fejletlen nyelvi kívánságaiban. Pápay Sámuel 1808-ban a magyar literaturáról írva még mentegetőzik: nem méltányos szemére hányni „egy ilyen megszorult nemzetnek“, hogy nem érte el az angolok és franciák példáját. De felsőbüki Nagy Pál már a népiskolákba szeretné a magyar nyelvet bevezetni, számos vármegye pedig hozzáfog, hogy az 1805: IV. t.-c. nyújtotta lehetőséget felhasználva magyarrá tegye saját hivatali nyelvét. A fiatal Kossuth is e nyelvi nacionalizmusban nőtt fel, utóbb is lelkesen idézi Nagy Pál szavait: az 1825-ös országgyűlést hazulról figyel; 1827-ben ő maga vezette be a sátoraljaújhelyi evangélikusok jegyzőkönyvébe a döntést, hogy prédikációt ezentúl csak magyarul szabad tartani; őt sem elégitette ki az állami tisztviselők magyarul tudását előíró 1830: VIII. t.-c.; már személyesen hallgatta s jegyezte végig az 1832/36-os országgyűlés kívánságait, melyek elérték annyit, hogy a törvény latin s magyar szövegei közül az utóbbi számítson eredetinek, hogy a táblán magyarul is lehessen perelni, s hogy az anyakönyvnek is magyarak kelljen lennie ott, hol a prédikáció magyar. A Törvényhatósági Tudósításokban is nyilvántartotta a magyar nyelv ügyét, 1837-ben Naplójában még Brunswick Teréz kisdéd-óvójával is azért elégedetlen, mert nem a nemzeti szempont érvényesült benne: „élek, halok a hitben, hogy nyelv nélkül nem lesz a magyarnak nemzetisége“.² Az 1839/40-es ország-

¹ A nyelvi küzdelemre és a francia nemzetfogalom hatására: Szekfű. Iratok a magyar államnyelv történetéhez. Bp. 1926.

² Kossuth Naplója 1837-ből, Történeti Lapok, 1874.

gyűlés, melynek ő is kiszabadulását köszönhette, immár magyarrá tette az országgyűlés és a törvényhatóságok fel- és a helytartótanács leiratait, a papoktól megkívánta a magyar nyelv ismeretét s azt, hogy három év múlva a nemmagyar egyházak is magyar anyakönyvet vezessenek.

E ponton lép a küzdelembe a Pesti Hírlap, mielőtt még az 1844: II. t.-c. kimondta volna a törvényhatóságok, törvényszékek, szentszékek magyar nyelvét, tehát a magyar államnyelvet, azon tetszetős és szónak maradó szavak mellett, hogy „az ország határában belüli iskolákban közoktatási nyelv a magyar legyen“. Éppen ennek az országgyűlésnek előkészítésében, a közhangulat alakításában igényelt magának szerepet a Hírlap. Kossuth innen, e pontról bírálja most már a nyelvkérdés kezdeteit is. Már nem látja az első küszködéseket, Kazinczyék buzgalmát, s önbizalmában azt írja, hogy a nyelvet nem kell előkészíteni, nevelni, művelni: „nemzeti nyelv nem gyermek, kinek lassanként hosszabbítod pórázát, ha jártani tanul. A nyelv mindig csak annyira bő, a mennyire szükség van reá“. Tehát ki kell, s már ötven év előtt, mielőtt még szóhoz juthattak volna az ellenkezők,¹ ki kellett volna mondani XIV. Lajosként a szót: legyen, az élet magától a szükséghez adaptálta volna a nyelvet. Valahányszor nemzetiségi mozgalmakról hall, Kossuth gondolatai mindig e pontra térnek vissza: „Prometheusz kányájaként gyötör szüntelen azon fogalom, hogy ha őseink akkor nem haboznak, ha Magyarhonban a magyar nyelvet akkor egy elhatározott lépéssel diplomatiái polczra emelik, az ébredő nemzetiségek később kelt fuvalma ártalmatlanul lengedezne most soraink között“. Milyen hiba volt az 1791: XVI. t.-c. végére oda-tenniök, hogy a közigazgatás most még — nunc adhuc — latin legyen! „, Pandora szelenczéjéből nem eredhetett több gonosz az emberfajra“, mint miránk e szavakból.² A valóságban, mint ismeretes, a rendek 1790-ben még alig látták az összefüggést nyelv és nemzetiség között, például az egyetemen azért akartak magyar stylus curialist taníttatni, hogy legyen, aki aktát tud fogalmazni, a nunc adhuc-ban rejülő

¹ Az a gondolat, hogy ezek az évtizedek a magyar nacionalizmus elveszett, nagy alkalmá voltak, modern szerzőknél is megtalálható. Így Miskolczy Gyula szerint (A horvát kérdés, Bp, 1927. I. 10—11.) a magyarságnak „az összbirodalom miatt kellett elszalasztania az egyetlen alkalmas időszakot, amely nemzetisége terjesztésére és fejlesztésére kínálkozott“.

² Bánat és gondolkodás, PH 1842, 183.

ígéretet is Pászthory Sándor kancelláriai előadó szúrta a szövegbe, a rendek fel sem ismerték jelentőségét.¹

Kossuth önmagát, saját lendületét vetíti vissza fél-századdal; a haladást roppant lassúnak tartja, nem érti, hogyan vádolhatja valaki a magyarokat túlbuzgósággal, hiszen a törvényhozás példátlan türelemmel, immár félszázada készítette elő, hogy magyar legyen a közigazgatás nyelve. A szlávok ébredő ellenkezése méginkább sietésre ösztönzi őt; Béccsel szemben meg éppen a nyílt és elszánt fellépést tartja szükségesnek. A kormány azzal, hogy jószántából nem, de szorult helyzetben engedett, maga segítette életre azt az ellenzéki módszert, melyet Széchenyi „ujjhúzásnak“ nevezett s melyet Kossuth Wesselényi oldalán sajátított el a 30-as évek mozgalmában. Mindez egyképen arra bírja most Kossuthot, hogy a fontolva haladást károsnak bélyegezve haladéktalan, bevégzett tényeket követeljen, mert azokban „kimondhatlan erő rejtezik“. „Azért hát félre minden hímezés-hámozással“. A nemzet, ha céljaival tisztába jött, „óvakodjék a habozástól, a szerencsétlen fellépésektől, cselekedjék szilárdul, férfiasan, határozottan, cselekedjék egészen“. Nyílt jogszerűség a legjobb politika (idézi kedvenc mondását Washingtontól). „Egy önbecsét érző férfias nemzethez, mely nemzeties önállásra tényleg s törvényileg jogosítva van, illő más nem lehet, mint egyedül az, hogy egy határvonalat állítson fel, mellyen belül jogszerűen mindent, kívül semmit sem parancsolhat. Ezen határvonal más nem lehet, mint csupán az: hogy a közigazgatásnak minden ága Magyarországon kivétel nélkül, valamint a hivatalos közlekedési nyelv is a magyar kormánnyal s a magyarországi törvényhatóságokkal a magyar korona birtokainak akármely részéből magyar legyen. Ennél kevesebbet tenni gyávaság, többet *parancsolni* zsarnokság; mi reánk nézve mindkettő öngyilkolás volna.“² Szerinte két sarkalatos törvény igazít útba: az ország szabadságát kimondó 1790 : X. és az idegen nyelv behozatala ellen biztosító 1791 : XVI. A latin nyelv a feudalizmusé volt s avval együtt el kell múlnia. Mi jöhet helyébe? Erre — mondja Kossuth — legjobban egy másik kérdéssel lehet felelni: „minő országról vagyon itt szó, és kié a hon, melyről szó vagyon? Felelet: Magyarországról van szó, s a hon, a melyről szó vagyon, a magyaroké“.³ A törvényhozás jól tenné, ha

¹ Szekfű, i. m. 51, 138.

² PH 1842, 183.

³ PH 1842, 160.

kijelentené, hogy „az ország idegen ajkú lakosait nyelvöktől megfosztani nemesak soha nem szándékozott, de sőt elismeri, miképen a magányélet nyelvviszonyaiba törvény által kényszerítőleg beavatkozni jogtalanság volna“ — vagyis a magányéletben beszélhet bárki szláv vagy német nyelven — de a nemzetnek joga van megkívánni, hogy Magyarországon (Horvátország nélkül) „a közigazgatás, akár polgári, akár egyházi legyen az, úgy a törvényhozás, mint törvényvégrehajtás, kormányzás, igazságszolgáltatás, közbátorság, rendőrség, egyenes és mellékes adók s közigazdaság körében magyar legyen“.¹

Kossuth a kimondott s leírt törvény gyakorlati erejébe vetett jellemzően nagy optimizmussal éppen egy ily „egész világos és határozott“ törvénytől, mint „végső, utolsó, parancsoló“ rendszabálytól várja, hogy a magányélet, az otthon és család fölé boruló egész nyilvános, hivatalos közélet, minden „actus publicus“ magyarrá legyen. Külön hozzát teszi, hogy a közigazgatási nyelvtől a köznevelésé sem különbözhetik. Magánosok, közületek eddig is tettek valamit a latinak magyarral való helyettesítésére, ez azonban nem elég. „A statusnak kötelességében áll gondoskodni, hogy az ország közigazgatási nyelvét megtanulhatni mindenkinek alkalma legyen“, tehát a magyar nyelv „minden falusi tanodában is okvetlenül taníttassék“.

Fentebb idézett mondatában Kossuth aláhúzta a szót: *parancsolni* nem szabad annál többet, hogy minden *actus publicus* magyar legyen. Mert ami ezen túl mehet, azt nem rendelkezéssel, hanem más eszközökkel akarta elérni. Első ezek közt az iskola, melynek hatékonyságát Kossuth, a XIX. század tipikus felfogásához híven, nagyon túlbecsüli. „A magyar nemzetiséget — írja már első cikkei egyikében — minden törvényes és méltányos úton s különösen az iskolamesterek serkentésével — itt kevéssel nagy hasznot tehetni — terjesztendőnek vélnők.“² Ma már látjuk, hogy Kossuth egész iskolaügyi posztulátuma megvalósíthatatlanul nagy volt, hiszen 1848 előtt magyar elemi iskolák csak a magyar többségi területeken voltak, a kiegyezés után alig volt néhány magyar állami iskola a községiék s egyháziak mellett, — az utóbbiakat pedig autonóm szervezetek védték; a millenium idején kezdtek nagyobb számban állami iskolákat felállítani, úgyhogy azok az összeomláskor az ország mintegy tizen-

¹ PH 1842, 183.

² PH 1841, 3.

hatezer népiskolájának nem egész ötödrészét tették.¹ A komoly eszközök hiánya azonban a Pesti Hírlap köréhez tartozó, bár Kossuthnál is hevesebb Pulszkyt sem tartotta vissza, hogy Thun Leó gróffal a szlovák kérdéstről folytatott vitájában kifejtse, miszerint a házi életbe nem akar a magyar nyelv erőszakkal benyomulni, de az csak természetes, hogy a képzés, iskolázás fejlődésével e téren is beáll a magyarosodás.² A Pesti Hírlap hívei tehát nem is állították, hogy ők nem akarnak magyarosítani, de őszinte felháborodással utasították vissza azt a vádat, hogy ezt erőszakkal, törvénytelen eszközökkel tennék. Ehhez képest a Hírlap békési levelezője is méltatlankodik, hogy a Zay-féle ügynek a szlávok közt ott is némi visszhangja van, egyesek elnyomást emlegetnek: holott — írja Kossuth helyeslő megjegyzései között — „erőszakos terjesztése-e az a nyelvnek, midőn jutalommal édesgetjük magunkhoz s kérjük, hogy velünk egy nemzetté olvadjanak? Erőszak-e az, midőn Nógrád megye a Coburg herceg pályadíjt ajánlanak a magyarosításban versenyző szláv tanítóknak? Erőszak-e az, midőn hivatalt ígér a haza s időt enged, csak hogy magyarosodjatok?“ És éppen így örömmel hozza a Hírlap a gömöri tudósítást, mely megdicséri a restéri luteránus tanítót, amiért szlovák községben a gyerekek a vizsgán magyarul feleltek.³

De ha terjeszteni is akarták a magyar nemzetiséget, inkább lelkesen, mint hatékony eszközökkel. Kossuth s köre nem kívántak a nem-magyarok tömegeivel szemben hirtelen, erőszakos asszimilációs módszerekkel föllépni, úgy látták, hogy azon nyelve a magyar államnyelv mellett éppúgy fennmaradhat, mint (az ő példái szerint) Amerikában a német, Franciaországban a breton, Angliában a welsh és az ír, Poroszországban a kasub. Ilyen formában elismeri ő a másnyelvű tömbök létezését, de nem hajlandó bennük a nemzeti mozgalmakat, s azok autonóm igényét elismerni. Nem fogadja el és nem is képzelheti, hogy a Kárpát-medencében, a magyar állam keretén belül más nemzet vagy, akkori értelemben vett szóval: nemzetiség is létezhessek a magyaron kívül. A magyar az nemzet, mert az volt s azzá is alakul, új értelemben — de másoknál, kisebb, nem-történeti elemeknél a nacionalizmus igényei csak elfajult, kóros tünetként jelentkezhetnek, komoly alap nélkül, ezért nem is lehet azokat

¹ Szekfü. Magyar Történet, V. 570.

² graf. L. v. Thun, Die Stellung der Slowaken in Ungarn, Prag 1843.

³ PH 1841, 29.

igaziként kezelni és elfogadni. Az, hogy a szászok nemzetiségű szempontból idegenkednek az uniótól, Kossuth szerint „századunk nemzetiséget fejlesztő, egészséges jellemének kinövése“.¹ A nemzetiség — olvassuk a Hirlapban — legszen- tebb adománya az égneak. De van-e a szlávoknak joga ilyen igéyelni Magyarországon? E kérdésre válaszolva a cikkíró világosan elcádjaja,² melyek szerinte a „nemzetiség“, a nemzeti mivolt ismervei: „A nemzetiség egy historiai factum, mellynek a nyelv nem egyetlen tényezője; mert arra, hogy valamely népnek nemzetisége legyen, szükséges még az is, hogy közös alkotmány, közös érzelmek, közös érdekek, a haladásnak és kifejlődésnek közös szüksége, egy együtt átélt nagy kor közös emlékezései kapcsoljanak össze bennünket. Szóval: a nemzetiség már a műveltségnek bizonyos mennyiségét, a cselekvésre serkent öntudatnak bizonyos fokozatát föltételezi, s föltételezi egyszersmind a képességet is ezeknek bizonyos adott körülmények közt érvet és minden más nemzetiségtől függetlenül önállást szerezhetni — szóval: föltételezi az anyagi és erkölcsi erőt, melly nélkül nemzetiség nem állhat fenn, s ama jogbirtokot, mellyet idő és történe- tek szentesítettek“. Ezekkel az ismervekkal itt, e tájon csak a magyar nemzet bír, „mint mellyben a birtok, értelem és hatalom központosul — igen, igen, hatalom, mert bármi szépeket szóljunk is, elvégre a hatalom mégis egyik legneve- zetesebb historiai tényezője a nemzetiségnek“. A magyarhoni tótok pusztja nyelvükön kívül egy leendő „nemzetiség“ semmi más elemével nem bírnak, ezért „Magyarországon egy a magyar nemzetől idegen, semmi historiai előzmények- kel, semmi positivitással nem bíró, a lett dolgok sorából nem létezett nemzetiséget kifejtteni akarni annyit tesz, mint tetteleg fölforgatni a historiai rendet“.

Kossuthék tehát a nemzet ismertető jeleit és nélkülöz- hetetlen velejárait nagy részben már meglévő, történeti faktumokban látták meg, amint állami téren is a történeti közjog és állameszme alapján álltak. Megvan ez a jelenség a többi olyan keletközépeurópai „történeti“ népnél is, mely a multban tényleg saját állami formációval bírt, és most, a nemzeti ébredéskor, részben a német romantika hatása alatt, visszatekint multjára és esetleges változásokra való tekintet nélkül ezt az egykori államot akarta újra felállítani. A cseh közjog Csehország, Morvaország és Szilézia egységé- hez ragaszkodott, amint azok Szent Vencel koronájával,

¹ PH 1842, 131.

² Visszapillantás a szláv mozgalmakra, PH 1842, 155.

1527-ben a Habsburgok uralma alá jutottak.¹ A lengyelek meg éppen a „Jagelló-állameszméhez“ ragaszkodtak, mely Lengyelország határait a Dnjeperig készült újra szétoltni. A magyarok a nagy szilárdságot mutató s akkor is tényleg meglévő, régi határok által közbezárt, történeti magyar állam jogai mellett tartottak ki.

A nem „történeti“ népek pillantását is a multba fordította a romantika:² ők is lelkesülnek, ha sikerül ott valami igazi vagy képzelt dicsőséget felfedezniük — sőt még történeti jogokra, a magyarokkal szemben az ő előbb ittlétükre is hivatkozni próbálnak. De ők, természetesen, inkább természetjogi érvekkel hadakoztak. Egy nacionalizmus sem a priori történeti vagy természetjogi, politikai vagy népi jellegű, hanem mindegyik önkéntelenül is azon módokat és fegyvereket választja ki a maga számára, melyeket a legjobban fel tud használni végső célja: a nemzetállam felé vezető útjában. Ehhez képest, történeti s állami előzmények híján, az 1841-ben az uralkodóhoz intézett szlovák iratnak Štúr tollából származó bevezetése Herder és Hegel hatását mutatva azt fejtegeti, hogy a nemzetiség a népek velükszületett, természeti joga, a nyelv jele a külön népegységeknek, melyet külön hely illet meg a világban, tehát a magyarok a természeti jogot sértik meg, ha a szlávokat magyarosítani akarják.³ Kossuth viszont, bár a magyarok is alkalmazzák a természetjogot a maguk védelmében, a nemzeti életre való igény alapját a nyelv mellett a történeti multban és a jogbirtokban pillantja meg.

Igaz, az általa felsorolt ismérvek majd mind objektív, külső jellegűek, holott a nacionalizmusban éppen a szubjektív,

¹ A történeti jogra mint táji jellemzőre: K. Braunias, Nationalgedanke und Staatsgestaltung im XIX. u. XX. Jh. Tübingen, 1934. (Egyébként mereven doktrinér tanulmány.) Ad analogiam Hungarustudat, Csehországban is volt bizonyos Boemus-tudat, amely (mint magyar megfelelője) külön, ott cseh és német nemzeti érzésekre vált szét. Kossuthnál a történeti elemet megállapítja L. Spohr, Die geistigen Grundlagen des Nationalismus in Ungarn. Berlin 1936. és: J. Redlich, Das österreicheische Staats- und Reichsproblem, Leipzig 1920—6. II. 278-9.

² A romantika hatására: Mirko, Deutsche Einflüsse an die Anfänge der böhmischen Romantik, 1903. — és: G. Weill, Le XIXe siècle et l'idée de la nationalité, Paris 1938.

³ Die Beschwerden und Klagen der Slaven in Ungarn... Vorgetragen von einem ung. Slaven, Leipzig 1843. A német filozófia hatására: Kornis Gyula, A magyar művelődés eszményei 1777—1848. Bp. 1927. II., ahol a 8. részben (A régi magyar közoktatás és a nemzetiségi kérdés) gazdag anyagot hoz az egész problematikára.

belső faktor bizonyult igazi mozgató erőnek,¹ olyannak, mely a külső ismérveket utólag többé-kevésbé pótolni tudja, — sőt a magyar mozgalomban is ez a szubjektív elem, a belső erő volt az igazán döntő és mozgató tényező s nem a történelmi keret, melyet felhasználhatott. De éppen ebből látszik, mennyire óvakodnunk kell attól, hogy erre az időre a mai helyzetet vetítsük vissza, midőn már aránylag fejlett és világosabban körvonalazott nemzetek állnak egymással szemben a Kárpátok táján. A nemzetiség nem születik szárnyakkal, körömmel, fogakkal; embrionális állapotában, ha nem „történelmi“ nemzetről van szó, még nem bír majdani külső ismertető jeleivel. Ha nyugaton még azt is nehezen ismerték fel, hogy van magyar nemzet, itthon annál nehezebben hitték, hogy a Kárpátmedence nem-magyar elemeiből nemzet válhat ki. Hogy a magyar nacionalizmus fiatal fája mellett zöldelő cserjék melyikéből lesz szintén fa, melyik marad cserje, azt kívülről biztosan megmondani nem, vagy aligha lehetett. Kossuth nem is lát, már a konturokat elmosó szlávizmus miatt sem, például külön szlovák nacionalizmust, aminthogy ilyen még csak megszületőben volt. Ma már tudjuk, hogy ahol egy pozitív nemzeti öntudat megjelent, ott az asszimiláció bizonyos mértéken túl csődött mondott. De nem mindenütt volt biztos, hogy ilyen pozitív öntudat kialakul. Voltak Európában népelemek, melyek mindvégig „cserjék“ maradtak vagy természetes úton asszimilálódtak.

Midőn a már kiépülő magyar nacionalizmus, idegesen reagálva minden ellenkezésre, sietett önmagát befejezni, a szomszéd nacionalizmusok, ha a jövő bennük szunnyadt is, még nem épültek ki annyira, hogy nyilvánvalóan ki lehessen tapintani, tulajdonképpen milyen külön nemzeti célokról van is itt szó. És a magyarok, erők ébredése közt, nem is ezt tapogatták. „Saját nemzeti ujjaszületésük csodáiba merülve alig vették észre a nem magyar nemzetiségek közt megindult, hasonló mozgalmakat; minden bizonynyal nem látták azokat a sajátjukkal egyenlő fontosnak, még kevésbé álmodtak arról, hogy politikai engedményeket tegyenek nekik.“²

II.

Kossuthnak a történelmi formákhoz való ragaszkodásából következett, hogy ahol valóban volt valami jele a történelmi állami létnek, ott ő is hajlandó külön nemzetiséget elismerni.

¹ Rámutat erre G. H. J. Erler, *Das Recht der nationalen Minderheiten*, Münster 1931, (az újabb irodalommal).

² C. A. Macartney, *Hungary and her Successors*, 1937. 14.

Így a horvátokat illető álláspontját kifejezi, amit a Hirlap az 1842. aug. 31-i pesti megyegyűlésen mondottakról közöl: „Századunk az ébredő nemzetiségek korának nevezhető... mi magyarok soha nem kívántuk s nem is kívánjuk azt, hogy ők horvátok lenni megszűnjenek s magyarokká legyenek.“ A magyar nyelv nem a horvát, hanem csak a latin rovására kíván előre nyomulni, tehát csak a horvát—magyar hivatalos érintkezés, a közös igazgatás nyelve legyen magyar, függetlenül attól, hogy a horvátok a maguk belső ügyeit miként viszik. Ez a horvát nemzetiséget nem gátolja, sőt annak „olgy virágzást, olgy kifejlődést enged, minővel eddig soha sem bírt.“ „Ez azonban áll a horvát nemzetiségről, mellynek törvényszerű alapja, históriai előzménye van; nem az illyről, melly egy panslavisticus ábránd jövendőre vonatkozik, s mellynek a magyar sz. korona birodalmában sem históriai multja, sem jogszerű jövendője nincs.“

A magyarok saját országgyűlésük és fő hatóságai nyelvét akarták delatinizálni. Mivel az országgyűlésen horvát követek is megjelentek és például a helytartótanács hatásköre Horvátországra is kiterjedt: a közös igazgatásnak is természet szerint magyar nyelvűvé kellett válnia, ha csak nem akartak a meglévő kapcsolaton lazítani és erősebben decentralizálni. Ezért mondja Kossuth, hogy „a főkormányzási nyelv egy birodalomban csak egy lehetvén, ez a magyar birodalomban magyar legyen“; a horvátok igazgassák önmagukat horvátul, a kormányzásnak csak közös része legyen magyar és aki a két országot igazgató kormányzéseknekél hivatalt akar, az tudjon magyarul. Éppígy ismerjék a magyar nyelvet a horvát törvényhatóságok jegyzői azért, hogy a magyar törvényhatóságokkal levelezni tudjanak. És hogy akinek kell, annak módja legyen magyarul tanulni, a horvát középiskolákban legyen a magyar nyelv rendes tantárgy.

Kossuth tehát a horvát nemzetiséget azon keretek közt képzelte el, amelyek Magyarország és melléktartománya, Horvátország viszonyának magyar közjogi felfogás szerint megfeleltek. És, néhány heveskedőtől eltekintve, a többség véleményét is ez határozta meg, nem is szólva arról, hogy a törvények még jóval lassabban lépkedtek és Horvátországra külön tekintettel voltak. A horvátok azonban 1790-től kezdve az ő saját, Rousseau szellemében megfiatalított történeti-közjogi felfogásukhoz ragaszkodtak, mely szerint Horvátország és Magyarország szövetséges államok a szent korona alatt, s a közös ügyek intézési módján csak mindkét fél és az uralkodó beleegyezésével lehet változtatni. A magyar kívánásoknak az lett volna a megfelelője, ha a horvátok a maguk

nemzeti nyelvét akarták volna a hazai, s ha ennél többre vágytak: részben a közös igazgatásnál érvényesíteni. Ők azonban nem saját nyelvükért küzdöttek, hanem közjogi felfogásukhoz és a latinhoz ragaszkodva annak is útjába akartak állni, hogy a magyarok önmagukat, saját intézményeiket magyarosítsák. E törekvés sikerrel nem járhatott, de a magyarokat annál jobban elkéséltette és ingerelte.¹ Voltak, különösen a fiatalabbak közt, akik már a Horvátországgal fennálló egész kapcsolattól is meg akartak szabadulni. Deák, a mérséklet embere is azt mondotta 1840 tavaszán, hogy a horvátok vezessék be a latin helyett a horvát nyelvet, „maradjanak meg nemzetiségük mellett, de ne kívánják, hogy Horvátország egy oly kiváltságos ország legyen, melynek kapcsolása nekünk csak árt és nem használnál.“

A Pesti Hírlap megindulása idején azonban már az illir mozgalom alig leplezett magyarellenessége is hullámokat vert a magyar sajtóban és közvéleményben. Horvátországban volt egy, az ellenzékkel tartó magyar párt — Varasd és Zágráb 1836—37-ben a Kossuth érdekében indult megyei akcióba is belekapcsolódott — a turopoljei köznemesek (a párt főtámaszainak) vezére, Josipovich Antal pedig utóbb is résztvett Kossuth vállalkozásaiban. E párt azonban nem kerülhetett felül, nemcsak a kormány ellenállása miatt, hanem mert nélkülözte azt a dinamikát, melyet saját nacionalizmusuk adhatott csak a horvátoknak. Éppen ez a lendület emelte föl azt a rohamosan politikaivá érő kulturális mozgalmat, mely Gáj Lajos és a fiatal értelmiségiek vezetésével Dobrowsky és Kollár szlávizmusának hatása alatt a horvát nemzeti érzést szélesebb, „illir“ keretbe igyekezett terelni: így nevezték ausztriai szláv körökben az egységes nemzetnek tartott déli szlávokat. Az illirizmusban tehát Kossuthék a délszláv egységmozgalom egyik variánsával kerültek szembe, mely az akkori horvát határokon túlmenő, részben Magyarországhoz tartozó területeket akart e címen horvát vezetés alatt egyesíteni, erősen a szerbek felé hajolva, — akik azonban saját állami szervezettel és politikai célokkal bírván — ezt eleve elutasították maguktól s minden délszláv egyesülést a

¹ Szekfü szerint (Rövid nemzetiségi történet. Állam és nemzet, Bp. 1942, 153.) e „különös politika“ csak azzal magyarázható, „hogy a horvátok politikai érzéke az új nacionalizmus beköszöntésekor zavarba jött“. A horvát kérdést illetően Miskolczy i. m.-re támaszkodom. Tévesen írja Seton-Watson (Histoire des Roumains, Paris 1937, 309.) hogy Kossuth nem akart horvát nemzetiséget elismerni.

nagyszerb gondolatnak vetettek alá. Akkor azonban az illirizmus politikai súlyát az is növelte, hogy Gájék kapcsolatot találtak a bécsi kormányzattal, Sedlnitzkyvel és Kollowrattal, s az utóbbi, Metternich riválisa, hajlandó volt felhasználni szolgálataikat az „áldatlan magyarizmus“ ellen. Kollowrattnak 1840 tavaszán a báni méltóság betöltése tárgyában benyújtott votuma már Jellasich árnyékát vetíti a láthatárra: szerinte a magyarizmus az ország lakosait egybe akarja olvasztani, és „az előrelátás parancsolja, hogy megfelelő ellensúly szegeztessek ezen üzelem ellenébe“, ez található meg a szlávizmusban, melyet a bán képvisel: „ki kezeskedhetik arról, hogy nem jönnek olyan idők, midőn a bán teljes befolyására lesz szükség?“ Ha e bizalmas aktákat nem is, azt a jellemző kontrasztot jól láthatták a magyarok, amely a két romantikus lendületű vezető: Kossuth és Gáj pályafutása nyújt. Ugyanakkor, midőn az Országgyűlési, majd a Törvényhatósági Tudósítások akkora izgalmat keltenek Bécsben, Gáj megkapja az engedélyt a Danica számára, a nyomdát királyi audiencia útján szerzi meg; míg Kossuth börtönben ül, Gáj gyémántos gyűrűt kap az uralkodótól, miután beadványában kifejté, hogy az illirizmus a Gesamtmonarchie érdekében a magyarizmus ellen dolgozik.

A felső pártfogás érzete még nyiltabbá tette az illir mozgalom magyarellenes, nem egyszer gyűlöletről tanuskodó megnyilvánulásait, melyek, amint a 40-es évekhez érve a magyar sajtó felfedezi őket, magyar részről felháborodást és támadó válaszokat váltottak ki. A kérdés ekkor már elsősorban politikaivá ért, s éppen ezt, a mozgalomban rejlő politikumot emeli ki Kossuth is a Pesti Hírlap hasábjain. Az illirek kulturális programját kendőzésnek, ürügynek látja: hiszen akik néhány éve állítólag az illir irodalom és nyelv művelésére szövetkeztek, a valóságban politikai pártot hoztak létre, mely „csupa literaturai buzgalomból a magyar név ellen dühös indulatot forral“, gyűlöletet hirdet, tüntetően magyarellenes harci dalokat énekel, magyarruhás bábót botoz meg nyilvánosan; ha nem is kell ezt utánoznunk, a magyar közszellem indolens ehhez képest, és szégyelhető magunkat „a lágymeleg érzelmek fölött“. ¹ Gondolható, milyen éppen nem langyos érzelmeket váltott ki mind Kossuthból, mind a megyei közvéleményből az 1842. májusi zágrábi tisztválasztás, melyen az illirek erőszakos eszközökkel magukhoz ragadták a hatalmat a magyarpárti nemességgel szemben. A hír éppen akkor érkezett Pestre, midőn ott Zala megyének egy korábbi

¹ PH 1842, 153.

magyarelles incidens ügyében küldött iratát tárgyalták. Az izzó hangulatban a június 10-i közgyűlésen Kossuth azt javasolta, hogy az illirek káros befolyása, a horvátok alkotta „örökös gát” miatt célszerűbb lenne, ha „Horvátország nem ugyan a magyar szent koronától, hanem közigazgatási és törvényhozási tekintetben Magyarországtól elválasztatnék.”¹ Széchenyi és a konzervatív haladók, békét óhajtva az érzelmelek dialektikája helyett, elhamarkodott, emocionális, sőt kétségbeesett lépésnek tartották a „Repeal of the Union” fölvetését, kétségbeesettnek azért, mert ezzel mindenki veszthetett: a magyarok a horvátországi magyar pártot, a horvátok alkotmányukat, mindketten azon kapcsolatot, mely a múltban közös küzdelmekben fűzte őket egybe. A megyei közhangulat azonban inkább Kossuth felé hajlott, aki június 19-én a vészharangot kongatta meg a nemzetet fenyegető veszélyek ellenében. Virrasszunk! kiáltja magával ragadó, szenvedélyes cikke élén. Virrasszunk, mert a zágrábi eset nem egyszerű tisztválasztási erőszak, s akár mennyire kibékülés a célunk, nem szabad keleties indolenciával a külszínnél maradnunk. Mi ingerli az illireket (akiket Kossuth gondosan megkülönböztet a horvát érzelműektől) a magyar törvényhozásban? Hogy az a luteránusokat egyenjogúsítani szeretné? De hiszen ők ünneplik az átutazó luteránus papot (célzás Kollár útjára) — és a szerb óhitűeket is megtűrik. A magyar nyelvi kívánságok ellen pedig „isten és ember igazsága szerint józanul kifogást tenni nem lehet”. A magyar törvényhozás — tolja félre Kossuth egy mozdulattal az illir igényeket — nem törődik azzal, „vajjon a zágrábi provinciális országgyűlés latinul vagy horvátul vitatkozik-e”, de az mégis képtelen kívánság, „hogy az illirek kedvéért örökké latinul beszéljünk országgyűléseinken”; vagy talán azt óhajtánák, hogy „Zágráb, Varasd, Körös megyék kedvéért Magyarország horvátul tanuljon meg, miként eddig latinul tanult?”²

A zágrábi eset az egész magyar közvéleményt megmozdította, amiben a turmezeiek panaszló átiratának is része volt. A megyei feliratok egész sora tiltakozott³ a „borzasztó jelenetek” ellen, Kossuth pedig 1842. aug. 30-i nagy beszédében nem egészen alaptalanul a kormányt is megvádolta, hogy elnéző az illirekkel szemben, sőt kedvez nekik; értesülései szerint, mondotta, a főispán, a parancsnokló tábornok,

¹ Vizsota, gr. Széchenyi I. írói és hírlapi vitája Kossuth Lajossal Bp. 1927. I. CX.

² PH 1842, 153.

a papság, a cenzura mind hozzájuk hajolnak.¹ A zágrábi eset és visszhangja azonban most Bécsben is kedvezőtlen benyomást keltett. Az illirek túlmentek a határon. Hivatkoztak ugyan felsőbb jóakaratra meg arra, hogy ők csak védekeznek a magyarizmus, protestantizmus, liberalizmus ellen, fent azonban Metternich álláspontja győzött: az uralkodó csak kulturális, nyelvi programot engedhet meg, politikait nem, és egy nemzetiséget sem részesíthet előnyben. Használó konzervatív felfogást vallott József nádor, aki egy levelében 1842. végén a magyar és horvát mozgalom között, küzdelmük ellenére bizonyos analógiát állapít meg; úgy látja, hogy „az illirizmus az ultra-magyarizmussal közeli rokonságban van, hogy Gájt joggal lehetne a horvát Kossuthnak nevezni“ — még aggódik is, hogy egyszer még összefognak az ultra-liberalizmus követésében!² Ez a minden politikai nacionalizmust egyképen visszafogni akarás olvasható ki az uralkodó 1843. elején kibocsátott kéziratából, mely az illir politikai szervezkedésnek végetvet, az elnevezést is megtiltja, ugyanakkor azonban türelmet ajánl a magyar törvényhatóságoknak is, mert szerinte a horvátok izgalmát a magyar országgyűlés követelései idézték elő. Ezzel egyidőben a cenzura is erősebb hangtompítót szerelt a lapokra. De sem az illir párt bomlása, sem a viták látszólagos apadása nem változtatott a két nemzeti mozgalom dinamikáján. Nyilvánvaló volt, hogy a következő országgyűlésen még jobban kieleződik a helyzet. Az illir érzelműek 1843 tavaszán a zágrábi tartományi gyűlés vezetését is megszerezték, a horvát követek utasításai is eszellemben készültek, a magyarokat pedig szintén nem előzékenység, hanem az álláspontjukhoz való intranszigens ragaszkodás jellemezte. Akkora volt a magyar rendek hevíltsege, hogy midőn 1843-ban egy horvát követ latinul kezdett szólni, az alsótábla egyszerűen határozatilag megtiltotta ezt, anélkül, hogy erre joga lett volna. E lépést Kossuth is hibáztatta. De most már megtörtént a dolog, írja. Kukuljevic a zágrábi gyűlésen „leplezetlen revolutiónáris merészséggel“ beszélt, „s nekünk nem hágy a cenzura ezen emberek botránys energiája ellen fellépni, pedig az engesztelés lehetőségének is vége van; — immár keskeny pallón állunk szemközt, vagy bukni, vagy dönteni kell; — e világon kettőnk számára nincs hely...“³

¹ PH 1842. 179.

² Miskolczy, i. m. II. 22.

³ Levele Wesselényihez 1843 jul. 28. Történelmi Tár 1902.

Az északmagyarországi szláv mozgalom is visszhangot keltett már a magyar közvéleményben, mikor a Pesti Hirlap 1841. elején megindult. Igaz, csak vékony, alig pár száz főnyi értelmiség hordozza azt, amiből a szlovák nacionalizmusnak kellett lecsapódnia, — de (mint Kossuth mondotta:) „ama néhány tót lelkész és professzor“, aki ekkor a szlovák „nemzetiséget“ összesen jelenti, nagyobb kezdeményező erővel bírt, mint utódai, eszméket és embereket adott a Monarchia más szláv mozgalmainak is. A Felvidék városaiban, a pozsonyi, lőcsei és más evangélikus gimnáziumok mellett a magyar és német nyelvművelő társulatok, iskolai körök mintájára szlovák körök alakultak, új nemzedéket neveltek, a harmincas évek fiataljai már Kollár és Šafařík szlávizmusától hevítve lelkesedtek a szlávok nagyságán és erényein, és szidták a magyarokat, mert a kezdő és expanzív nacionalizmus szűknek, elnyomásnak érzi azt is, amivel azelőtt igen természetesen meg volt elégedve.¹ Lőcsei diákok Hlavaček Mihály vezetésével ilyen szláv szellemű dolgozatokat adtak ki Gitrenka címen, ezt egy Kramarcsik nevű, egyébként szlovák származású tanár a Társalkodóban mint szláv agitációt megtámadta, s ezzel megszületett az első „incidens“, amelyre már a Hirlap is visszatért. Gr. Zay Károly, az evangélikusok frissen megválasztott, és radikális nacionalizmusáról ismert főfelügyelője „igen energicus“ levelet írt a lőcsei iskolához, s ebben meg egyéb nyilatkozataiban kijelentette, hogy a magyarországi szlávoknak meg kell magyarosodniok, mert a magyarosodáshoz fűződik az intelligencia, a protestantizmus és liberalizmus ügye.² Éppígy 1841-ben a négy evangélikus szuperintendenshez intézett körlevelében is elmagyarázta, hogy a szlávokat nem akarják erőszakkal anyanyelvük megtagadására kényszeríteni, csak tudjanak magyarul, verjen bennük gyökeret a nemzeti haladáshoz való ragaszkodás, hogy utódaik már saját meggyőződésükből és saját érdekükből váljanak igaz magyarokká.

A vitába, melynek folyamán a szlovákok nem szüntek meg a Zay által elébük írt jövő ellen tiltakozni, a Pesti Hirlap Zay oldalán avatkozott bele. Beszámol a rozsnói evangélikus egyházkerületi gyűlésről, hol Szentiványi Károly és Pulszky Ferenc a tót körök megszüntetését kívánták,

¹ Az iskolák szerepére a nemzetiségi kérdésben: Kornis, i. m. II.

² A magyar nemzetiségnek a protestantizmussal és a liberalizmussal való ilyen azonosítása ellen magyar részről gr. Dessewffy Aurél szólalt fel. Szerinte a nemzeti érdeket nem szabad párthoz, osztályhoz, felekezethez kötni, — és pl. ez esetben a katolikus szlovákokat elidegeníteni.

elmondva, hogy nem akarják mások nyelvét egy csapásra, erőszakkal kiirtani, hanem a magyar nyelvet „törvényszerű úton terjeszteni, azoktól pedig, kiknek a törvény már parancsolja, szorosán megkívánni“.¹ Utóbb Kossuth személyesen is Zay, mint a magyar érzelmeik képviselője mellé állt, megvédve őt a lipótszentmiklósi kalendárium vádjai és azon panasz ellen, hogy mennyivel rosszabb Zay mint hivatali elődje, Prónay Sándor, aki nem háborgatta a szlávokat.²

De leglelkesebben az uniót tartotta. Zay mindjárt hivatalbalépése után hozzáfogott, hogy a hazai evangélikusok és reformátusok közt uniót hozzon létre, úgy hogy már a reformátusok által tervezett pesti főiskolát is a két egyház közösen állítsa fel. Az indítványnak, mint Horváth Mihály írta, „inkább politikai s nemzetiségi, mint egyházi volt a színezete.“³ Zaynak 1841 február végén a Társalkodóban közzétett felszólításából⁴ s egyéb nyilatkozataiból világosan kitűnt, hogy a reformátusokkal a magyar nemzetiség túlsúlyát remélte a magyarországi protestantizmuson belül biztosíthatni. Az unió által — írta — „minden idegen elemnek közállományunkra vallási és politikai tekintetben veszélyes befolyása végkép elfojtatik.“ Kossuth a politikumra élénken reagáló szellemével sietett Zay tervét a Pesti Hírlapban propagálni, éppen azért, mert — írja — az evangélikusok közt van egy „kárhózas párt“, mely magát a szlávizmussal azonosítja. Nem vallási, vagy egyházi, hanem elsősorban nemzetiségi szempontból nézte az uniót, szerinte minél jobban félre kell tenni a hitelvek kérdését, különben három felekezettel áll elő a kettő helyén.⁵ Ez a kérdés, Kossuth szerint, „szabad észhasználat“ által lassan elsimulhat, addig is közös iskolát, közös hírlapot kell szervezni. De a fő akadályokat sem vallási természetűnek látja, az unió útjában szerinte a szlávizmus „ábránd szenvedélye“ áll, és pedig azért, mert érzi, hogy „a magyar nemzetiséget egy-egy

¹ PH 1841, 71.

² PH 1842, 206.

³ Huszonöt év Magyarország tört.-ből, Bp. 1886. II. 289.

⁴ A felszólítást Kossuth is megkapta, de a cenzor ellenállása és Fáy aggodalmai miatt (az utóbbi a ref. főiskola ügyét féltette) akkor nem közölhette. E levele Zayhoz 1841 febr. 24. Ir. tört. közl. 1910, 351—3.

⁵ Kossuth szerepére az unió körül: Rácz Kálmán, Unió törekvések a 40-es években (Prot. Szemle, 1897.), aki felismeri, hogy Kossuth „inkább hazafiú, mint egyházi szempontból“ lépett fel, s azt is megengedi, hogy Zayék „ügyetlen politikával — őszinteséggel léptek fel“ (368.).

nagyobb szerencse alig érhető, mint az unió.¹ Arra az aggodalomra, hogy talán nem ajánlatos ily nyíltan kiemelni az unió nemzetiségi fontosságát, Kossuth büszkén vágja vissza: a nemzet immár nem gyermek és a nyíltság a legjobb politika. És a gondolat fejlődését nyilvántartva magukkal ragadják reményei: „Még fél éve sem mult, hogy az unió nagy gondolata köztünk forog, s ma már ezereknek ajkairól szól az óhajlás, ezerek lelkében buzog a szilárd szűz akarat, s mi a meggyőződés szent hitével mondjuk: az unió meglesz!”²

A remény azonban mulónak, az unió némi kezdeti lépések után megvalósíthatatlannak bizonyult. Több tényező játszott itt közre: a két egyházi szervezet különböző felépítése és hagyományai, a reformátusok — különösen a tiszántúliak — dogmatikai szempontjai, vagyoni önállóságuk féltése, a papság bizalmatlansága világi férfiak színes tervei iránt.³ Mindez akkor is döntő akadállynak bizonyult volna, ha a kérdés nincs annyira a nemzeti szenvedélyek közé ágyazva. És ilyen körülmények közt valóban szerencsétlen politika volt olyan tervet lanszírozni, még hozzá a tényleges siker garanciája nélkül, amely semmi törvényből nem következett, és amely nem-magyar rétegek tradicionális, egyházi szervezetébe és formáiba készült belenyúlni nem is titkolt magyarosító szándékkal. Ettől a magyar nemzetiség semmivel nem lett erősebb, de az ellentétet fölöslegesen kiélezte, és támadási felületet nyújtott, amit azután a magyarok ellenfelei Hurbántól Csaplovicsig és névtelen német pamfletek szerzőiig siettek is kihasználni. Érdekes, hogy a tótság felé éppen olyanok képviseltek ilyen intranzigens magyar álláspontot, akik családi hagyományként, saját rokonságukból közelebb-ről ismerhették a Felvidék sajátos nyelvi és népi viszonyait. Pulszky maga beszélt apai ágon való szláv eredetéről; Zay azon birtokos családok egyikéből származott, melyek egykor — Bél Mátyás tanúsága szerint⁴ — cseh-tót dialektusban írt evangélikus egyházi könyveket is olvastak. Kossuth

¹ Az idézetek Kossuth alábbi cikkeiből származnak: Unio PH 1841, 22. — Egyetemes konvent és unió, 1841, 57. — Unio, 1841 73. — Akarjunk, int az idő, 1841, 56.

² PH 1841, 73.

³ Révész Imre, A magyarországi protestantizmus története, Bp. 1925, 70.

⁴ Doležal cseh nyelvtanához írt előszavában (Grammatica Slavo-bohemica, 1746) a Beniczkyek, Justhok, stb. mellett a Zayakat is felsorolja. Steier, i. m. 11—12.

turóci rokonságában pedig olyan is akad, aki már a szláv mozgalommal érez.¹

A növekvő reakciót Zay hívei is megéreztek; az 1841. őszi konvent, melyen Kossuth is résztvett, tollán kívül személyes aktivitását is az ügy rendelkezésére bocsátva, tüntetőleg Zay mellé állt a támadásokkal szemben, és megerősítette a tót körök mint pánszláv fészkek feloszlátását. Az ügy külföldi visszhangja ellen azonban nem tudott komoly ezközt találni. A szlávok, hatalmon kívül, a kulturnacionalizmus tetszetős és ártatlanul hangzó érveit soroltatták elő, mintha az ő nacionalizmusuk végén nem a mindenki mást kizáró hatalom, a nemzetáلام állt volna, és mintha ugyanakkor a másnak kijáró megbecsülés helyett nem gyűlölködve írtak volna az „ázsiai“ magyarról, aki — szerintük — kultúráját is a szlovákoktól tanulta. A természetjogi érvekre, amint német nyelven, így az Allgemeine Zeitungban napvilágot láttak, magyar részről nem mindig ügyesen feleltek. Pulszky Ferenc a cseh gr. Thun Leóval vitázva, arra az állításra, hogy a népek erkölcsi és anyagi fejlődésére kell törekedni, mereven odavágja, hogy ő általános filantrópiának a haza javát nem rendeli alá és hogy a magyarok itt egykor fegyverrel hódoltatták a szlávokat.

Közben a tót luteránus papok nevében Jozeffy superintendens kétszáz aláírással folyamodást vitt a királyhoz, benne a magyar hirlapok hangjára, magyarosítási szándékra panaszkodva, Pesten tót tanszéket és újságot kérve, amit a Pesti Hirlap felháborodva közöl.² Kossuth körében ezt a Bécshez fordulást elpártolásnak, arcuclsapásnak érezték. Ez ég Kossuth szavaiban, midőn Zaynak 1842. június végén arról ír, hogy a következő konventen „roppant erővel, határozott szigorúsággal“ kell föllépniök. „Mert ha mi a jövő Conventen nem lennénk erősek megmutatni, hogy vallásunkat, egyházunkat a slavismus vagy panslavismus rakhelyévé alacsonyítani azzal indentificáltatni nem engedjük, úgy meg vagyok győződve, hogy a magyar törvény óalmát többé nem érdemeljük.“ Erről — mondja — már a hirlapban is akart írni, de „nem ment, szárnyamat szegék“. Sőt Kiss János superintendensnek is megírta, tegyék félre a belső ellentéteket, jöjjenek el minél többen a konventre, mert ha az „a tótok ellenében egyházunk becsületét a magyar

¹ Steier Lajos szerint (A tót nemzetiségi kérdés 1848—49-ben, Bp. 1937. I. 65.) Kossuth György, Lajos nagybátyja, a tót mozgalomban tiszteletreméltó nevet szerzett magának.

² PH 1842. 154.

nemzet előtt meg nem menti, én és igen sokan átme gyünk református atyánkfiaihoz, s megszűnünk tagjai lenni azon egyháznak, mely magát magyar nemzet ellenes érdekekkel identificálja“.¹

Ilyen atmoszférában, melyben az érzések dialektikája önmagát fokozta, Kossuth hiába vesz elő logikai érvet: miért tiltakoznak a Felvidéken a magyar hivatalos nyelv ellen, hiszen eddig sem tótul pereskedtek vagy vitáztak a megyegyűlésen, a törvények nem a tót nyelvet veszik el, hanem a latint, amely holt, idegen nyelv mindkét fél számára egyaránt, s ennek helyébe teszik a magyart, mely „nekünk nemzeti és aryai, nekik pedig nem anyai, de nem is idegen, ha ők honunk, alkotmányunk s törvényeink jóvoltában nem idegenek“.² A 30-as években e kérdés már politikum, telítve szubjektív elemekkel. Kossuth éppen most idézett cikkében célzást tett arra a hírre, hogy Liptóban tótul beszéltek, — mire sértődött s haragos levelet kapott Liptóból, amely szerint ők igenis magyarul szoktak vitatkozni, s csak az történt, hogy az alispán magyar beszéde alatt a köznemesség mozgolódván tót nyelven rendre intetett, „mi igen természetes, mert más nyelvet nem ért“.³

A szlovák mozgalom hívei! Kossuthban a „magyarománia“, a túlzó nacionalizmus leghevesebb képviselőjét pillantották meg. Mint ilyenhez intézi hozzá, a Pesti Hírlap szerkesztőjéhez, Hoitsy Sámuel röpiratba foglalt leveleit a magyar szlávizmus védelmében.⁴ Kijelenti, hogy ők a magyar nyelvről szóló törvényt elfogadják, de nem azon kommentárokkal, melyeket Kossuthék fűznek hozzá: hiszen a törvényben nincs szó magyarosításról. Azt is szükségesnek látják, hogy lehetőleg mindenki értsen magyarul. A középiskola alsó osztályaiban anyanyelvi, a felsőbbekben magyar oktatás lehetne — de úgy, hogy mindenkinek módjában legyen a saját anyanyelvében is tökéletesíteni magát.

Az ilyen nyilatkozatok jól mutatják, hogy ekkor nem a magyar törvényhozás, hanem egyének és társadalmi csoportok szándékai ellen tiltakoztak a nem-magyarok. De a lényeg nem is abban volt, hogy ki milyen iskolát, és hogyan: félig, vagy egészen kíván a maga nyelve számára. A lényeg abban a kérdésben volt, hogy vajjon egy olyan korban,

¹ Kossuth—Zay, Balatonfüred 1842. jún. 30. Ir. tört. közl. 1910, 356—7.

² PH 1841, 3.

³ PH 1841, 10.

⁴ S. H., Apologie des ung. Slavismus. Briefe an Herrn L. v. Kossuth, Redacteur des Pesti Hirlap, Leipzig 1843.

midőn a nemzetállamoknak még a kisebbségvédelem gondolata sem állt útjában. magyar részről, fiatal nacionalizmustól majdnem emberfeletti realizmussal és önmegtagadással, hajlandók-e tudomásul venni, hogy a Kárpátok alatt nemcsak szláv *anyanyelvűek* is élnek, de van egy fajta szláv *nemzetiség* is. Kossuthban sokkal nagyobb volt a nemzeti érzés lendülete, semhogy erre hajlandó lett volna. Ezért sem volt lehetséges, hogy ha valamilyen szláv nemzetiséggel már mindenképen számolni kellett, magyar részről annak a magyar érdekekkel aránylag még leginkább összeférő variánsát támogassák. A pozsonyi iskolától eltávolított Štúr Lajos nem volt ugyan határozott léptű, igazi reformer — bár alakja, az író, szónok és népvezér, mintha egy kissé Kossuthot tükrözné —. de mégis az ő iránya kezdett a külön szlovák kulturális és politikai törekvéseknek önálló formát adni, és ez volt az az út, amely az egyetemes szlávizmus ködéből (mint utólag látjuk) a Kárpátmedencén belül egy külön, kis szláv nép saját nacionalizmusához vezethetett.¹

Sok tekintetben hibás hasonlat azt mondani, hogy a magyarok a 40-es években úgy álltak a szlovák, mint Bécs 1790-ben a magyar mozgalommal szemben. Hiszen más egy birodalmi kormány és egy hatalomra vágyó nemzeti mozgalom, aztán a magyar nemzeti jelleg világos volt, a szlovák annál kevésbbé. Mindez azonban nem változtat egy valamin: amint Bécs visszariadt a szeparatizmus és a Forradalom Réme miatt attól, hogy megpróbálja a lelki szükségleteknek eleget tétel a magyar mozgalmat az állam érdekeivel párhuzamos útra irányítani, éppígy a magyarokat is visszatartotta ilyen kísérletnek még a gondolatától is nemcsak nemzeti büszkeségük, hanem a szláv szeparatizmus és a Pánszlávizmus Réme is.

Lehet. sőt valószínű, hogy az irodalmi, érzelmi szlávizmus hirdetői valóban nem, vagy nem mind álmotdák gondolataik politikai, hatalmi megvalósításáról, — bár az új érzelmi hullám a politikai hazához fűző régi lojalitást sem hagyhatta érintetlenül. Kollár a Wartburgfest kulturális német nemzeti egységet látta, s annak emlékéét hordozta szívében. De vajjon nem a német politikai egység roppant kívánalma született ebből? Kossuth és ellenzéki társai a

¹ Hodža 1919-ben úgy látta, hogy ez a csehtől független, külön szlovák nacionalizmus magyar érdek és magyar találmány. „politicism Hungaricum”. (Československý rozkol, 1919). V. ö. Steier, i. m. (48--49-ről) és Ruttkay L. ismertetését. Századok 1938, 377. Ld. még: Hélène Tourze, Louis Štúr et l'idée de l'indépendance Slovaque, 1913.

maguk politikai szemével, a fejlődés kérlelhetetlen logikájának látták, hogy a kulturnacionalizmus politikai, hatalmi egységmozgalomba torkollik s hogy ennél fogva a szlávizmus pánszláv politikai, hatalmi egység felé vezet, mégpedig a legnagyobb szláv hatalom, Oroszország vaspáncélya alatt.

Utólag megállapítható, hogy a nacionalizmus a szláv-szávot még a differenciálódás fokán érte, amint még az ausztró-szlávok által megállapított négy „nemzetiség“, az orosz, lengyel, cseh és illir is tovább oszlott, de előre maguk a szlávok sem látták, hogy a kulturális szlávizmus politikai fokon több, kisebb nacionalizmussá kezd szétválni. A szlávizmuson át nézve a kisebb szláv népek a nagy, szláv nemzeti tömb szétszórt türedékei voltak, akár az erdélyi szászok a németiségé. A magyar nézeteknél külső hatásokat is figyelembe kell vennünk, egyrészt azt, hogy Schlözer és Herder a szlávok nagyságáról és erényeiről zengve mindjárt aggodást ültettek a magyar szívekbe a nekik szóló pesszimista, vagy Schlözer esetében rosszindulatú nyilatkozataikkal, különösen pedig azt, hogy hírlapok, röpiratok, politikai munkák, maga a Rotteck—Welcker Staatslexikon is a szláv előnyomulás veszedelmét és föltartóztatásának szükségét ismételték el a magyar olvasók előtt. „Magyarországnak vérrel és tete-mekkel tömött földje — olvassuk Wolfgang Berg haljós és nagy visszhangot keltett sorait — vagy orosz tartománnyá, vagy német gyarmattá leend.“¹ Ehhez járult a francia liberálisoktól tanult, és az 1830-as lengyel fölkelés emlékeiből táplálkozó, félelemmel vegyes elutasítása a cári despotizmusnak, mint a szabadság elnyomójának. Kossuth a napoleoni mondásban: Európa vagy republikánus, vagy kozák lesz, részben francia hiúságot, részben azonban politikai intést fedez fel. A nemzetek ne hagyják meglepni magukat, írja, mert az orosz (Lacroix szerint) áthatatlan, mint a fátum, s „ha egyszer elkövetkeznék a zivatar, honunk talán már veszélyben forogna. mikorra nyugaton még tanácskoznának . . .“² Mindez nem elszigetelt, egyéni elképzelés Kossuthnál, maga írja, hogy az emberek erről beszélnek. Nemcsak ő, hanem a reformellenzék más tagjai, Klauzál, Szentkirályi és a többiek is többé-kevésbé így vélekedtek. Az orosz veszedelemtől féltek, és az illir és más nemzetiségi mozgal-

¹ Ungarns politische Zukunft. Kossuth több cikkében említi, a PH 1842, 177. idéz is belőle.

² PH 1842, 184. Kossuthra az Urquhart konstantinápolyi angol követségi titkár á'tal 1835-7-ben kiadott, Portfolio c. iratgyűjtemény is hatott, mely a huszas évek orosz expanziós politikáját is tárgyalta.

makat is részben az oroszok pánszláv politikájára vezették vissza, de mindenképen a nagyszláv-orosz hatalom előkészítőinek tekintették és külpolitikai szempontból bírál-
ták el. Nézetük szerint az illirizmus nem lehet a magyar buzgóságra visszahatás, hiszen ennél lassabban már nem is haladhatunk, hanem abban rejlik főoka, hogy a pánszláv politika Horvátországot stratégiai fekvése miatt bástyának szemelte ki.¹ A hazai szlávok időnként védekeztek az orosz kapcsolat vádjá ellen, de érvelésük (miért baj az ő orosz rokonszenvük, ha a magyarok francia-szimpátiája nem baj?) nem volt meggyőző. Kossuthék megítélése szerint a lényegen különben sem sokat változtatott, hogy tényleges politikai kapcsolat jött-e létre a hazai szlávok és az orosz politika közt. Nem akarja hinni — írja némi kétkedéssel, hogy a hazai szláv mozgalom külső befolyással függ össze, de ezzel még nem csökken veszélye. „Nem kell-e majd e törekvésnek a gravitatio csalhatlan törvényénél fogva multhatlanul, tudva vagy nem tudva, oda csatlakoznia, hol e gravitációnak súlypontja legyen?“² Az illir mozgalmat is „bizonyos politcikai conjuncturák tekintetéből“ nem lehet tehát szabadjára engedni.³

Kossuth a jövő külpolitikai alakulását is abból vezeti le, hogy a nacionalizmus, a nemzetek egységre törekvése, milyen változást hoz majd létre a hatalmi viszonyokban. Úgy látja, hogy ki fog alakulni a német egység, a Zollverein is ezt készíti elő, és kialakul egy szláv-orosz egység is, mely az előbbivel a nemzeti, Angliával gazdasági,⁴ az alkotmányos szabadság nemzeteivel általában abszolutisztikus világnézeti érdekek miatt fog előbb-utóbb összeütközésbe kerülni. Ő is úgy látja, mint cikkírója, hogy minden alkotmányos nemzetiség ellen valami nagy csapás készül, „mellyre bizonyos óriási hatalmat már évek óta készülni gyanítunk.“⁵ A szláv mozgalmakat is e súlyos, európai szempontból kell tehát szerinte megítélni.

Kossuth idegeiben ott vibrál az érzés, hogy a látszólagos nyugalom ellenére változásnak, viharoknak kell jönnie. Huszonhét éve békekesség honol — írja egy helyen —, a nemzetek szorgalom és jólét felé haladnak, de mintha mégis időváltozás

¹ PH 1842. 175.

² PH 1842. 155.

³ PH 1842. 153.

⁴ „Az orosz manufacturák miatt fog égykor Anglia az északi óriással Ázsiában élet-halálra küzdeni.“ (Nemzetgazdasági combinatiók, PH 1842. 113.)

⁵ PH 1842. 155.

készülne. Talán Franciaországban inog meg újra a királyi trón, talán Angliában tör ki „a rég forrongó vulkán“ a nép insége miatt, s akkor „vihár üvöltend keresztül Európa minden szögletén“.¹ Akárhogy is, a nemzet ne várja készületlenül „azon zivatart, melynek elkövetkezését mindnyájan valószínűnek hisszük.“² Kossuth részben az *Allgemeine Zeitung* cikkeinek hatása alatt, részben a Balkán felé irányuló rivális szándékok ismeretében, a német-orosz összecsapást látta leginkább imminensnek, és ebben próbálta a követendő utat előre kijelölni: „Mik vagyunk mi magyarok? Középre vetve két roppant nemzetiség közé, melynek mindkettejétől tömérdek elem zavarja sajátságunkat... Mi hát kikerülhetetlen hivatásunk ez állásponton? Kiállani az első rohanást, midőn egykoron e két nagy elem összeütközik“, szövetségben azzal, amely mellett a magyar önállás megfér, melyhez közös műveltség, a szabadság eszméje és a király trónérdeke fűz, — a másik ellen, mely elnyeléssel fenyegeti önállásunkat és nemzetiségünket, s melynek „hagyománya járom és szolgálás.“³ Kossuth a szabadságeszmével átítatott, korabeli német egységmozgalomban természetes szövetségest lát, de azt is természetesnek tartja, hogy a nyugatiak, franciák és — az angol-orosz rivalitás miatt — angolok is a németek s magyarok oldalán állnak; a fiumei vasutat is azzal indokolja egy helyen, hogy azon át a nyugati segítség két hét alatt már a Havasalföldön hadakozhat az oroszokkal.⁴ A szerb forradalommal, a román eseményekkel is az orosz expanzió szempontjából foglalkozik Kossuth, s igen aggasztónak tartja, hogy a Dunatorkolatra már a cári hatalom rátette a kezét.

Hasonló megfontolások alapján próbálja körvonalazni a *Hírlap* egyik cikkírója Magyarország külpolitikai helyzetét és lehetőségeit.⁵ Szerinte Magyarország földrajzi helyzeténél politikai kapcsolatainál fogva arra volt hivatva, „hogy egy keleti népszövetség középpontjává váljék“, nyugat és kelet között. Nagy Lajos és Mátyás idejében megvolt a lehetőség arra, hogy a keleteurópai népek magyar vezetés alatt konföderációba egyesüljenek, de ezt a lehetőséget nem ragadtuk meg; nemsokára Magyarország is létéért küzdött, szomszédai elfordultak tőle. Most itt van az alkalom arra, hogy Magyarország a „jobb és emberibb socialis

¹ PH 1842. 167.

² PH 1842. 183.

³ PH 1841. 30.

⁴ PH 1842. 201.

⁵ A. B., Magyarország és népei. PH 1842, 183 - 4.

eszméket“ képviselje, s így az orosz elnyomással szemben magához vonzza szomszédait; és ha ezt az alkalmat el nem szalasztjuk, újra erősek lehetünk. Nem sokkal e cikkek után Kossuth is bírálatot mond Nagy Lajos és Mátyás politikájáról — az előbbi Nápolyra vesztegette erejét, az utóbbi „a szegény Podjebrádot zaklatá“ haszontalanul — és hibáztatja, hogy a magyar, bár nem volt mindig erőtlen, s átélte az európai történet hódító korszakait, mégis elmulasztotta a Duratorkolatot a maga számára biztosítani. „Nemzetünk legszebb korában is, külpolitikánkból mindig hiányzott azon állandó logikai következetesség, mely egyedül képes eszközölni, hogy az ősök által kezdett munkát az unokák szakadatlanul folytassák.“¹

Mindebből látható, hogy a liberális ellenzékiek lelki szemei előtt milyen fenyegetőnek tűnt fel az északi kolosszus roppant árnya, és e látomás sietségre, védekezésre ösztökélte őket. Kossuth. adatokat küldve Wesselényinek készülő Szózatához, felháborodva panaszolja, hogy a cenzura nem enged a szláv kérdésben ilyen, a Szózatához hasonló határozott hangot megütni, „azt adván okul, hogy az orosz hatalmat igen világosan vádolja propagandával, miáltal épúgy reklamatiókra adatnék ok, mint már nem egyszer adatott“. „Nem képzeled, mennyire borzadnak itt az orosz nem mondom megbántani. de csak említését is megengedni.“² Kossuth csak idézőjelben hajlandó Ausztria és Oroszország egyetértéséről írni, — holott a tényleges hatalmi helyzet a Szent Szövetség korában, sőt egyideig még utána is, valószínűtlenné tette, hogy Oroszország fellépjen a Habsburg-birodalom, a lengyel kérdésben osztozó társa ellen, s ezzel egyszeremind a legitim elvtől elfordúljon. Paskievics hadai nem a helyi szláv nemzetiségek, hanem a dinasztia segítségére vonultak be 1849-ben a Kárpátmedencébe, és a cár még 1858-ban, a krimi hálátlanság után is visszariadt III. Napoleon Ausztria-ellenes újjárendezési tervétől. Kossuth azonban Bécs-et is figyelmezteti, neki is érdeke a magyar egység, hogy „bármit rejtse is méhökben az Európai politikai conjuncturáinak egén halkán felvonuló fellegek“.

¹ PH 1842. 194.

² Levelei Wesselényihez 1842 IX. 12., XII. 14., 1843 VII. 28. Tört. Tár 1902. — Seton-Watson szerint Kossuth és Wesselényi (és mások) „jugèrent mal la situation sur un point capital, du fait qu'ils crurent à l'épouvantail populaire du panslavisme“, pedig a dunai szláv népek vezetői inkább Bécs, mint Szentpétervár vagy Moszkva felé néztek. (Histoire des Roumains, Paris 1937.)

a királyi trónt erős nemzet vegye körül.¹ Szerinte a kormánynak azért is érdeke megnyerni a magyart, mert az „egy bizonyos külhatalom iránt nemcsak semmi rokonszenvet, sőt a leghatározottabb ellenszenvet érezi.“² Az aggodalom nem egyszer összeszorítja a szíveket. Minél erősebb a „szláv mozgás“, annál fenyegetőbbnek látják — nem a horvát vagy szlovák elégedetlenséget, hanem a Nagy Árnnyat, annál ércesebben zendül meg Kossuth hangja, mint vihart, áradást jelző harangszó, és egységre, erősödéésre, védekezésre, nemzeti-ségünk terjesztésére buzdít. Az ország nem-magyar területein végigtekintve arra gondol, hogy az „ügyesen vitt népesítés“ is segítene valamit, s hogy a Gegó páter által Moldvában talált ötvenezer, meg a bukovinai hét-nyolcezer magyart két-három vegyes lakosságú megyébe kellene hazatelepíteni, hogy ott előmozdítsák az egybeolvadást.³ Konkrét hazatelepítési tervvel adós marad Kossuth, mert tekintete a nemzet további bástyáit kutatja, s úgy látja, hogy északon a szepesi városok, délen Turmezó lehetnének honunk őrszemel.

De az aggodalom nem hallgat el a szívek mélyén. „A magyarság biztosítékot keres jövőbeni fennállásának“ — magyarázza a Pesti Hírlap hasábjain „egy szláv“ a többinek.⁴ Az antik jellemű Csányi László Figyelmeztetést ír az illír-szláv mozgalmak mögött közelgő zivatarról: „a magyarnak ereje egyesítésében, nemzetisége fölemelésében“ kell védelmet keresnie.⁵ Nem dobhatjuk el félszázad óta kiharcolt nemzetiségünket, reményeinket — hangzik a magyar válasz a zágrábi incidensre —, nincs magyar, aki ilyen sírt ásna nemzetének; a „szláv mozgást“ orvoslás nélkül hagyni nem lehet, a megbánás későn jönne már. Mintha önmagunkban akarná a hitet erősíteni: e földnek „csak a magyar nemzettel és általa van civilisatiója és politikai jövődje“.⁶

III.

Liberális reformereink, ifjabbak és idősebbek, e bal-sejtelmek közt a szabadság gondolatából merítenek mindig új optimizmust. Úgy látják, hogy Magyarország legnagyobb, szinte egyetlen lehetősége a nyugati szabadságésmék bajno-

¹ PH 1841, 79.

² PH 1842, 184.

³ PH 1842, 184.

⁴ PH 1842, 177.

⁵ PH 1842, 180.

⁶ PH 1842, 155.

kává lenni, hogy így, ez új vonzóerővel próbálja a kárpáti szlávok tekintetét a cári autokráciától elfordítani. Hiszen a magyar honszerelem lángjának, melyet a Hírlap olvasói lelkében szít, e szabadság az oxgénéje, a szabadság, a kiváltságok megdöntése alkot a széttagolt társadalomból egységet, a szűk, rendi nemzetből új, diadalmas erejű nemzetet. Ezért azután Wesselényitől az ifjú Gorovéig úgy gondolják, hogy ha Magyarország a rendiségtől megszabadulva, polgári és alkotmányos szabadsággal ajándékozta meg lakosait, ennek fejében a szláv anyanyelvűek is hajlandók lesznek a magyar nemzetiség oldalára állni. A Hírlap egyik cikkírója már a hazai szláv mozgalmak „örökös forrását” is „sociális institutióink természetében” véli megpillantani, abban, hogy a kiválasztottak alkotmánya nem bír elég vonzóerővel. „A magyar nemzetisedni akar, de — legalább eddig — nem tudott idegen ajkú polgártársainak érdeket nyújtani, mely őket a nemzetnek megnyerhesse”. A hiba tehát bennünk van, „s vigyázzunk, nehogy itt is magunk adjuk meg hanyagságunk árát. Akarjuk, hogy e hazának minden néposztályai magyarok legyenek? Emeljük fel őket magunkhoz és bizonyosan minden izgatás daczára magyarok lesznek”.¹ Hasonlóan egyszerűnek látja a dolgot Gorove István, kinek munkáját² Kossuth egy cikkében külön megdicséri, mint tanujelét annak, hogy a nemzeti érzés már „a religió szent lángjával ég” az ifjabb nemzedékben.³ Gorove szerint a magyarnyelvű közköztetés is eszköz „a magyar nemzetiség terjesztésére”, így ő a nem-magyar községekben a 4—7 éves gyermekeknek is új, magyar iskolákat szeretne állítani, — de hangsúlyozza, hogy az iskola még nem megoldás. Alkotmányos reformra van szükség, szabadságot kell adni mindenkinek, mert akit a nemzet egyenlő jogú tagjára tekintünk, az maga is a nemzethez csatlakozik, ha nem hálából, hát unokái iránti tekintetből. A reform nyomán szerinte a más anyanyelvűekben a magyarosodás vágya fog felébredni. A horvátoknak meglesz a maguk külön nemzetisége, a román — szerinte — csendes, szelid, háládatos nép, a magyarnak nem szegül ellene, „statusunkra rossz hatása soha nem is leend”, — így tehát ha még valaki ellenkezne, az nem lehet komoly dolog, „nyugtalanyságot hazafi ne csináljon belőle magának”.

Érdekes itt a románok jellemzése. Széchenyi 1834-ben megállapítva, hogy nemzetiségeink „anyatörzsöke odakünn

A. B., Magyarország és népei III., PH 1842, 168.

² Gorove István, Nemzetiség, Pest 1842.

³ PH 1841, 94.

van“, figyelmeztetően hozzát teszi: az oláhokat a határon túlra fűző kapcsolat „gyenge ugyan még, de belőle minden lehet“. ¹ Wesselényi, mint erdélyi ember, 1843-ban Szózatában megírja, hogy a szlávok mellett „az oláhok akarják pörbe idézni, s örökösödési jognál fogva Erdélyt a Magyarhon oláhlakta részeit venni el tőlünk“. A Pesti Hírlap egyik, már többször idézett cikkírója azonban nem győzi kiemelni, hogy a román-ság soha a magyar, mint nemzet ellen pártot nem ütött, — a Hóra-lázadás társadalmi mozgalom volt, akár Dózsa György, — ezzel szemben „gyönyörű olaszhangzású nyelv“ birtokában „századok óta viseli súlyát nyomorú sorsának“. ² A nacionalista magyar cikkíró az oláh jobbágy sorsa éppúgy őszintén felháborítja, mint a magyar jobbágyé, úgy látja, liberális szemmel, hogy babona, szegénység, szellemi tompaság s a románokkal szemben e miatt elterjedt előítéletek onnan származnak, hogy „a nyomatás hosszú ideje alatt el kellett törpülniök“, holott egykor együtt küzdöttek a magyarral, s a kenyérmezei csata „legszebb diadalemléke az oláh hűségnek és oláh vitézségnek“. Az erdélyieket is figyelmezteti a görögkeleti románok „saryarú és földesúri önkényről függő“ helyzetére, hozzátéve, hogy ha az epedve várt segítő kezet meg nem kapják, el fogják számunkra veszni. „Be akarjuk-e várni, míg e népek sovár tekintete hasonlóan elfordul a hontól, mellynek gyermeke, s áttéved a délkeleti bérceken?“ de — s ez jellemző — nem is nemzeti-ségi okokból, hanem mert az ottaniaknak majd az orosz véduraság nyújt valami haladást.

Mindebből világosan kiolvasható a hit, hogy társadalmi, alkotmányos reform, jobbágyfelszabadítás segítségével az erdélyi románság tényleg megryerhető a magyar nemzetiség ügyérek. A Hírlap aradi levelezője beszámol a megyei répiszkolák felügyelőjérek jelentéséről; e szerint az óhitű iskolák elmaradt állapotán s mindenekelőtt anrak okán: az oláh köznép „buta apáthiáján“ kell segíteni, abból kell buzdítás-sal, jutalmakkal kimozdítani. „Az oláhok természeti butasága szinte köztudomássá vált ugyan közöttük, de ez igazságtalan, embergyalázó és zarnoki beszéd, mert e nép a hazában lakó több idegen répfajoknál természeti képességre nézve semmivel sem alábbvaló, sőt több dicséretes saját-ságairál fogva, minők például békeszerete, hajlékorsága, vallásos türelme s különösen a magyar iránti kiűnő rokonszenve, mellyek nála a nemzetiségünkkel összeolvadást leg-

¹ Hunnia, 99.

² PH 1842, 168.

hamarább eszközölhetik, általunk majd mindnyájának elébe teendő“.¹ Igaz, e cikkeket nem Kossuth írta, bár Hírlapjában közölte őket, mégpedig másutt nem egyszer látható kiigazító megjegyzések nélkül. Az is igaz, Kossuth maga írja egy helyen, hogy Erdély viszonyait kevésbé ismerték idehaza. De azt mégis meg lehet állapítani, hogy tüzes magyar nacionalistáknak — az egyik cikkíró nem győzi hibáztatni a buzgalom hiányát s a „bizonyos inertiát“ nemzetiségünk ügyében² — és radikálisabb fajta reformerekre eszébe sem jut a román nép vagy nemzetiség ellen hadakozni, szláv rokonság s így közvetlenebb orosz kapcsolat híján mintha fel sem tételeznének itt politikai vagy nemzetiségi mozgalmat. Harcias vagy lenéző megjegyzéseknek sem lelünk nyomára, inkább tüntetően elismerő és résztvevő, ugyanakkor gyermekesen naív szavak ezek: azon illúzió mondatja őket, hogy a szabadság nemcsak megjavítja, hanem a magyar nemzetiség keblére vezeti a román tömegeket. Mintha a román nacionalizmus, XVIII. századi előzményei után, nem torkollana politikai, hatalmi térre, melyen a származás és nyelv büszkén dák-rómainak vallott egysége Erdély, Moldva és Havasalföld politikai egybefűzésének hatalmi szándékához vezet, — mintha nem lenne Balázsfalva, falai közt Axente Szevérrel, s mintha Avram Jancu élete végéig könyveket készülne bújni a kolozsvári líceum román olvasókörében.³

De akármilyen eltérések figyelhetők is meg részleteket illetően a Hírlap munkatársai körén belül, többé-kevésbé mindenkiben ott él a szabadság fölényes olvasztó erejébe vetett hit. Még olyanok is hisznek ebben, akik a nem-magyar mozgalmak nemzeti jellegét is felismerik. Ha van is a hazai szláv mozgalmakban „elfödött gonosz ármány“ — írja egy cikkében Csertán Sándor⁴ —, ez csak egyik rúgó lehet, mert „egészben tekintve tagadhatlan, hogy ezen népek keblében nemzetiségi érzelmek tűzhelyéről lepattant szent szikra gyujt közös lángot“. És e szokatlanul realiztikus megjegyzés után arra jut, hogy itt eszmék harcáról van szó, benne ar yagi erővel nem, csak egy még erősebb eszmével lehet győzelmet aratni, s ezért a nemzetiségi mozgalmat csak a polgári szabadság

¹ PH 1844, 314.

² PH 1842, 168.

³ Jancsó B., A román nemzetiségi törekvések, Bp. 1899, II. 366, skk.

⁴ „Zala megyének jeles tagja, ügyvéd a táblabíró“. (Kossuth szavai, Tört. Társ 1902, 183.)

és a „szabad alkotmány által előteremtett“, összpontosító magyar nemzetiség ellensúlyozhatja.¹

A valóságban a kárpáti tájon éppen fordítva állt a dolog: a nemzetiség győzte le a szabadságot, ha szembe került vele. A liberális eszmék mindenütt nagy segítők voltak a nacionalizmusnak, mert az előjogokat megdöntve, új tömegekkel erősítették a nemzetet. És ahol megvoltak a nemzeti állam kellékei, ahol a hatalomra jutó nacionalizmus megengedhette magának a szabadversenyt s így némi egyensúly alakult ki, ott az egyéni szabadságnak és a nemzetállam hatalmi igényének rejtett ellentéte sem került napfényre. De minél nagyobb erőfeszítéssel és áldozattal igyekezett egy nép a hiányzó kellékeket pótolni, hogy nyugati mintáit elérve végre úr lehessen saját nemzetállamában, annál hajlandóbb volt e cél érdekében a szabadság kívánalmait félretenni.

A kárpáti táj népeit éppen ez az erőfeszítés jellemzi, küzdelem a nemzetállam hiányzó kellékeiért. Az 1918 utáni évtizedek jól példázzák, hogy frissen hatalomhoz jutott nacionalizmusok uralomvágya miként fojtja bele a szót a szabadságba, főleg másokéba. E táji jelenségek aránylag még szelid variánsa volt, hogy a negyvenes évek magyar reformerei is felfüggesztették a liberalizmust, ahol úgy gondolták, hogy nemzeti érdekbe ütközik. Kossuth is elfordul korábbi ideáljától, a szabadkereskedelem „varázsos fényeszemjéjétől“, s az önálló magyar nemzetgazdaság érdekében védvámrendszert javasol: mert „az ideológia szabadságából“ mi volna a gyakorlati következés? Az, hogy az erősebb elnyomná a gyengébbet.² Újabb nacionalizmusokkal ellentétben a reformkor nemzedéke legalább egyéni, politikai szabadságot ígért mindenkinek, származásra való tekintet nélkül. És abban is igaza volt, hogy a magyar nemzetiségnek nagymértékben megnő a vonzóereje, ha a reform kezdeményezése tőle indul el. Az illúzió abban a reménykedésben volt, hogy az egyéni, polgári szabadság kedvéért a nem-magyarok elfeledkeznek a bennük ébredő (s e korban mindennél erősebb) szubjektív, érzelmi kapcsolatról, saját nacionalizmusukról. Más nemzeti mozgalmak természeti jogát el nem ismerve és velük szemben a történeti joghoz ragaszkodva, a magyarok maguk is tanujelét adták, hogy a liberalizmust hajlandók e ponton a szentnek érzett nemzeti érdekek kedvéért fel-

¹ Egyesületi pont. PH 1842, 176.

² PH 1842, 121. A liberalizmus és nacionalizmus viszonyára e tekintetben: tölem, Kossuth és a Védegylet, Bp. 1942. 16—7, 21.

áldozni.¹ Ezt a másik oldalon már akkor is siettek észrevenni. Így Štur Lajos szemére veti Kossuthnak, hogy Hírlapjában jogegyenlőséget hirdet, ugyanakkor azonban útjában áll annak, hogy a szlovákok anyanyelvükön tanuljanak, vagyis a szabadság álarca alatt elnyomásért küzd. E „kettősséget“ külföldi szerzők azóta sem mulasztják el mint magyar specialitást ráncolgatni, mintha a többi dunatáji nacionalizmus nem szolgáltatta volna ennek mindmáig realiztikusabb példáit is.²

De ezt a reformkori gondolatot nem pusztán azon illúzió alapján kell mérlegre vetni, hogy az egyéni szabadság megadása fejében a Kárpátmedence népessége egy idő múlva majdnem vagy egészen magyar lehet. És itt bukkannak elő a nacionalizmus társadalmi összefüggései. A nacionalizmusnak nemcsak az a veleszületett igénye, hogy egy bizonyos területen saját nemzeti uralmat rendezzen be. Hiszen ez a nemzeti önállás csak akkor lehet hibátlan, ha a társadalom a földműveléstől a közigazgatásig, az ipartól az irodalomig minden fontosabb funkciót önállóan el tud látni, minden szükségletet saját embereivel tud betölteni. Innen tehát a nacionalizmusnak az a másik törekvése, hogy komplett nemzeti társadalmat építsen ki, a hiányzó elemeket pótolja, és minden fontos funkciót mentesítsen mások befolyása alól.

Kárpát Európában a nacionalizmus olyan népekre talált, melyek a nemzetállamnak nemcsak politikai, hanem e társadalmi feltételeivel is hiányosan voltak ellátva. Voltak itt olyan népek is, melyek a parasztságon kívül rendelkeztek más társadalmi tényezővel. Voltak, melyeknek ehhez viszonyítva kevesebbet kellett pótolniuk. De mindegyiknek meg kellett indítania a küzdelmet saját társadalmi struktúrája kikerekítéséért, ha nemzet voltáról lemondani nem akart. A csehek a polgárosodás felé fejlődve az abszolutizmus győzelme után germanizált vezetőréteg kezéből igyekeztek kicsavarni a vezetést.³ A balkáni népek régi vezetőrétege elpusztult. A magyar arisztokrácia (akár a lengyel) megmaradt, s bár erősen elidegenedett (innen a reformkor radikálisainak mágnásgyűlölete), lényegében azonban nem szakadt ki a nemzetből.

¹ A liberalizmus felfüggesztésére és a nacionalizmusok erősebb voltára: Szekfű, Három Nemzedék, benne a Nemzetiség és liberalizmus c. fejezet.

² Paul Henry (Le problème des nationalités, Paris 1937, 106, 145.) a magyarok „hagyományos értetlenségéről“ beszél és e „double aspect“-t látja 48 jellemzőjének is.

³ Erre a társadalmi problematikára igen jól rámutat: C. A. Macartney, Problems of the Danube Basin, Cambridge 1942.

Kossuth is hirdeti, hogy nyelvünk a köznemesség szalmafedeles házaiban, nem a nagyúri palotákban maradt fenn, az absentizmust pedig, mint „polgári bűnt“, progresszív adóval akarja sújtani,¹ de maga mellett, a reformmozgalom első sorában is mágnásokat láthat. Volt ezenkívül a magyaroknak középnemessége (a francia tiers État szerepében), nagyszámú kismemessége, parasztsága. Hiányzott azonban, ismét a kárpáti táj sajátságaként, a magyar polgárság, a szabad foglalkozások, ipar és kereskedelem ellátója, ami nélkül a nemzeti társadalom végzetesen csonka, korszerű nemzeti élet pedig szinte el sem képzelhető. Innen liberális reformereink nagy vágya: polgárságot, középosztályt teremteni, betölteni a nemzeti társadalomban tátongó nagy űrt. *Az egész asszimilációs probléma centrumában a középosztály kérdése áll, mind a magyaroknál, mind a nemzetiségeknél.* Nem idegen parasztokból gyúrt magyar parasztokra volt szükség, az ilyen népi magyarosítás gondolata csak másodsorban és a miatt jelentkezett, mert külön elhatárolása nehezen fért volna össze a francia nemzetfogalommal. Magyar polgárságot kellett teremteni mindenáron, a rendelkezésre álló eszközökkel, és ehhez kellett felhasználható elemeket találni, vegyítési arányt és processzust előírni, kellő olvadási hőfokot előállítani. És ezt a hőt a lelkesedés adta meg, a szabadság ígérete, a magyar reformkor lendülete. Nyugaton a harmadik rend, a polgárság hordozza és valósítja meg a nacionalizmust, itt a nacionalizmus tűzi ki célul egy új polgárság megteremtését, mint amely a nemzetállam el nem engedhető kellékei közé tartozik.

Kossuth nem győzi ezt eléggé hangsúlyozni. Ő maga is nemes — írja —, jólesnék neki, ha a nemesség egyedül is elvégezhetné nemzet regenerációját. Ez azonban lehetetlen.² Segítségre van szükség, s ez „csak egy önálló, alkotmányos középrend lehet, e nélkül nemzetünknek jövője nincs“. „Honunk kifejlése csak egy tisztességes középrend minél hamarábbi keletkezésével lehetséges.“ De milyen elemekből kell felépíteni? Egy rész nemesség is jó lesz benne, de szükség van „a nép érdekeivel közvetlenebbül egyező“ elemre is: és ezt Kossuth a királyi városok polgáraiban találja meg. Ez a városi polgárság azonban, s vele az ipar és kereskedelem, még legnagyobbbrészt német, a magyarral még alig kezd nemzeti egységbe formni. Már pedig hogy az új középosztálynak „magyarnak kell lenni, hogy másnak lennie nem szabad, azt talán csak nem kell mutogatnunk.“³ Kossuth és hívei

¹ PH 1842, 143.

² PH 1843, 234.

³ PH 1842, 178.

beszélnek ugyan általában, a köznépet is beleértve, magyarosodásról, de a hangsúly mindig a polgári elemen van, beolvásztásról szólva elsősorban erre gondolnak, a többi csak távolabbi eshetőség. Ez az egyetlen pont, ahol Kossuth valóban követeli és sürgeti a magyarosítást, mert azt nemzeti szükségletnek, létkérdésnek tartja. A német vámszövetséghez való csatlakozás ellen is egyik fontos érve, hogy azzal „a városi polgárság magyarosodása s vele egy magyar középrend keletkezése akadályoztatnék”. A magyar középosztály kedvéért kíván realiskolákat, technikai oktatást, s még a Ludovikát is polytechnikummá akarja átalakítani.¹ A pesti református főiskola felállítását részint a város magyarosítása érdekében támogatja.² Felháborodik azon, hogy Szegeden német kereskedelmi iskolát akarnak létesíteni.³ Midőn a német nagytergászság első tervezője, List Frigyes a *Deutsche Vierteljahrsschrift*-ben, 1842 őszén cikket írt arról, hogy a német kivándorlásnak ezentúl Amerika helyett az Alduna felé kell irányulnia, a Balkánnak a török hanyatlásával, olasz, francia és orosz befolyást kizárva német befolyás alá kell jutnia, s ebben Magyarországnak szorosan kooperálnia kell a németekkel, Kossuth az egész elmélkedésből csak egyet tart fontosnak, azt, hogy List az összhang kedvéért nemcsak lemond a magyarok germanizálásáról, hanem a hazai németeket is nekik ajándékozza.⁴

Gorove is lehetőnek tartja, idézett munkájában, hogy a köznép magyarosodni fog, mert ahhoz fog húzni, aki jogot, szabadságot, alkotmányt ad neki. De elsősorban a polgárságra gondol, tőle kívánja „nyelvünk, nemzetiségünk elfogadását”, s hogy nemcsak gazdasági, hanem „nemzeti életünknek, szellemi érdekeinknek is legyenek és lesznek is osztályosai”. Ez nem uralmi vágy, teszi hozzá, hiszen a magyar éppen most, mint nemes uralkodik, — a polgárságot a szabad érvényesülés várja a mi oldalunkon. Kossuth ezt különösen kiemeli Gorove könyvében: a polgárság politikai tényezővé emelése „csak oly feltétel alatt történjék, hogy a városok igazgatási nyelve annak minden ágaiban magyar legyen”.⁵ Ezt csak be kell vezetni, az ilyesmi csak addig nehéz, amíg tényleg el nem kezdjük; a felvidéki városokban sem fog zavart okozni, hiszen hivatalviselési érdek fűződik hozzá.⁶ Kossuth igen szerencsétlennek tartja, hogy a rendi szisztémá-

¹ PH 1843, 270.

² PH 1841, 11.

³ PH 1841, 44.

⁴ PH 1842, 203.

⁵ PH 1841, 99.

⁶ PH 1842, 161.

ban a városi polgárság külön testté fejlődött, s ezért állandóan sürgeti, hogy „az idegen növénynek a nemzeti testhez boldogtalanul elmulasztott assimilatiója a lehetőségig helyrehozas-sék“.¹ Ehhez képest a városokat a megyei szerkezethez kívánja hozzáidomítani, mely utóbbiban ő valami speciálisan magyar megnyilatkozást lát; nemcsak a nyelvet, hanem az intézményeket, a városi belszerkezetet is magyarrá kell tenni a liberális nacionalizmus kívánalmai alapján, „nehogy idegen növény maradjon a magyar alkotmány virágkertjében“.² Mindezt Kossuth olyan sürgősnek tartja, hogy minden hiába múltó perc nyugtalanítja. A városoknak súlyukhoz méltó arányban szót kell adni az országgyűlésen, mondja, mert mellőzésük fájdalmat, sértődöttséget okoz. Deákot idézi: most még módunkban van a városokat a nemzeti szabadság közérdekéhez csatolni, megnyerni őket, hiszen a magyar nemzetiség áldást hoz nekik: szabadságot, érvényesülést az új nemzetben. De sietnünk kell, hogy „kir. városaink a magyar polgári szabadság érdekében“ legyenek megnyerve, mert jöhetnek veszélyes idők, amikor minden belső ellentét nagy bajt okozhat.³

De nincs szükség kényszerre, siettetésre. Mert ezen a ponton, a polgárság tekintetében a haladás és szabadság receptje valóban produkált eredményeket, aminthogy első-sorban itt is készültek alkalmazni azt. A népi asszimiláció balsikere könnyen eltakarja az utókor előtt a reformkor társadalmi lendületének tényleges sikereit. A század harmadik évtizedében Buda és Pest lakosainak csak töredéke magyar még, Bajza egy évtized mulva is figyelmeztet: ennek magyarrá kell lennie, mert „a mint e két város tót, német vagy magyar szellemű, úgy lézen minden kisugárzásainak a nemzetiségre jótékony vagy káros következése“.⁴ A harmincas években A Dunántúl nyolc szabad királyi városa részben vagy egészen német. Csaplovics 1829-ben még arról ír, hogy a német nyelv Magyarországon egyre jobban tért hódít⁵ — s valóban, német részről vannak elképzelések, hogy Magyarországon az állam nyelve mégis csak német, az irodalomé kettős: német és magyar lesz. A valóságban a harmincas évektől kezdve a polgárság egyre jobban a magyar oldalra áll, mert ott új eszményeket, szabadságot, emelkedést talál. Hunfalvyt Széchenyi és Kölcsey művei teszik németnevű késmárki diákból

¹ PH 1841, 90.

² PH 1843, 233.

³ PH 1841, 84—6., 1842, 160.

⁴ V. ö. Kornis, i. m. II. 149.

⁵ Gemälde von Ungarn. Pest 1829, I. 220.

magyarrá. Ezt a folyamatot nem a Pesti Hírlap indítja el, — de kifejezi, tudatosítja és támogatja. A lap élén hozza a névmagyarosításokat — csupa középrendűt —, s új lehetőségeket ígér az eljövendő nemzetállamban. És mint az ígét olvassák. Agai Adolf följegyzi, hogy az apjának járó példány Nagyabonyban minden kaputos ember kezén megfordult s végül tönkre olvasva, rojtosan került vissza.¹ Glückswerk Mihály pesti polgár Kossuthért rajong, bár magyarul nem tud, és a tizenöt éves Falk Miksa fordítja neki a Pesti Hírlapot.² Ez a lelkes csatlakozók, a Schedel-Toldyak, a Halbschuh-Irányiak kora. 1844 nyarán ellenzéki magyar és városi német-nevű követek már együtt tervezik a Védegyletet.

Éppen különböző polgári és polgáriasodó elemek önkéntes csatlakozása miatt látszott lehetőnek a távolabbi terv: a köznép magyarosítása is, holott a valóságban a haladás eszményeinek, a szabadságnak receptje csak bizonyos magasabb fokon gyakorolható hatást. Magyar részről mindenestre természetesnek tartották, hogy a megindult folyamat állandósul, s aki bizonyos fokon túl emelkedik, az származásra való tekintet nélkül a magyar középosztály tagja lesz. Hogy ez nem bizonyult kivihetőnek, abban több tényezőnek is szerepe volt. A 49-es katasztrófa szétszórta a nagy nemzedéket és kikezdte a már megindult fejlődést, azután nagyobb volt az egyszerre jelentkezők tömege, semhogy külsőségeken túl, tényleg mindjárt felszívódhatott volna; továbbá az a társadalmi lendület, amely a reformkorban a folyamatot megindította, mindjobban megállt, és a saját uralmát őrző vezetőréteg iskolai szervezettel mechanikus üzemmé akarta a magyarosodási folyamatot átalakítani, — a tényleges vonzóerő azonban a szociális haladás gondolatával együtt maga is halványodni kezdett. Főként azonban a más nemzetiségi mozgalmak belső ereje hatott itt, azoké, melyek, a városi németekkel ellentétben, népi tömegre is építhettek. A többi nacionalizmus is teljes, kerek társadalmat akar, a szlovák parasztság fölé szlovák középosztályt, amely azután magának igényli népe vezetését.³ Így a magyar felszívódás ellenére is külön, nemzetiségi értelmiségek váltak ki, küzdelmet folytatva a vezetést és pozíciókat saját kezéből kiadni nem akaró, magyar középosztállyal. A trianoni korszakban pedig magyar versenytársukat a nekik jutott területen maguk alá gyűrve

¹ Fél századdal ezelőtt. Bpest ujságírók almanachja, 1908, 38.

² Falk M., Kor- és jellemrajzok, Bp. 1903, 3.

³ E folyamatra: Gogolák L., Problèmes de l'histoire de la langue slovaque. Revue d'Histoire Comparée 1943, I.

és lehetőleg eliminálva rohamlépésben igyekeztek saját társadalmukat a nacionalizmus követelményei szerint kikerekíteni. De akármint is mérlegeljük e folyamatot vagy a magyar és a szomszédos középosztályok szereplését, a magyar nacionalizmus a maga eszközeivel és lehetőségei szerint kitöltötte a tátongó hiányt, és Kossuth kívánságához híven, többé-kevésbé az ő receptje szerint és a Pesti Hírlapban javasolt elemekből, megalkotott egy új középosztályt, melynek felvidéki származásával és városias életével részben maga Kossuth is egyik előképe és annyi más, ellenkező hatás közt is egyik sugallója volt.

*

A magyar nacionalizmusnak egymás után háromféle megfogalmazása jött létre. Az első 1790 rendi nacionalizmus volt, mely társadalmi merevségével, feudális korlátaival önmagát verte béklyóba. A második Széchenyi lelkében fogant meg; erről már nemcsak az előjogok bilincse, hanem az égés földi salakja is lehullott, és olyan ideális fokot ért el, hogy azóta is csak kevesen tudták magukévá tenni, tömegek sohasem. Széchenyi a nacionalizmus áradó folyamatát is szabályozni szeretné, mederbe szorítani, részben keresztény természetjogi, erkölcsi, részben politikai belátásból: nehogy a magyarság nekiütközzék a birodalom nemzetfölötti, hatalmi szervezetének az egyik, s a többi nemzetiségnek a másik oldalán, s összezúzza magát.

De a nacionalizmus nem korlátozódni, hanem terjedni, kibontakozni akar, amint belső dinamikája kívánja. Széchenyi szabályozó intéseinek nem volt, nem lehetett hatása a lelkes tömegre, mely a teendők és kerürendők ily finom megkülönböztetésére amúgyis képtelen. A közép- és kismemesség rétegeiben az a lendületes, és a szabadsággal szövetkezett, önmagát immár legyőzhetetlennek érző nacionalizmus gyult fel, melynek legtisztább, legmegragadóbb kifejezését Kossuthnál találjuk meg. Kossuth, lelkes optimizmussal, a teljes programot, a Kárpátmedence magyar nemzetállamát vetíti a jövő fényes egére. Ami az emberekben sokszor még homályos, sürgető érzelem volt, annak ő adja most világos, összefüggő képét, melyből mindenki megértheti, mit kíván, mit követel elsősorban a nacionalizmus, hogyan kell azt a történeti jog korláta közt, de semmi más, külső faktornak nem engedve, férfias határozottsággal megvalósítani. Sajátos, de innen nézve Kossuth formulája a logikusabb, kerekesebb, közérthetőbb — úgyhogy az emberek nem is igen értették, miért áll Széchenyi annak útjába, amit tulajdonképen maga

is képvisel. Az a kemény, nemzeti önkritika, melyet Széchenyi 1842-ben, akadémiai beszédében Kossuthéknak szegzett, csak népszerűtlenségét növelte, és alkalmat adott arra, hogy Pulszky, Kossuth és az általuk informált Wesselényi visszafordítsák a fegyvert: Széchenyi az ellenfeleket segíti, mert elismeri, hogy a nem-magyarok mozgalmai a magyar túlzásra, erőszakra reakcióként születtek. A valóságban Széchenyi nem ezt mondta. Előadta ugyan állandó, és szinte az angol liberalizmusra emlékeztető¹ elvét: hogy a túlzott akció reakciót vált ki, — ami például a Zay-ügy után egyáltalán nem volt indokolatlan megállapítás, de azt nem állította, hogy a visszahatáson túl az egész nemzetiségi mozgalom magyar túlzás eredménye lenne. Sőt azon kívánatában, hogy másnak se tegyünk, amit a magunk nemzetisége sérelmének tartaránk: alapjában véve közvetve benne rejlik más, nem magyar mozgalmak külön *nemzetiség* voltának természetjogi elismerése.² Széchenyi meglátja, hogy a magyar azért olyan féltékeny nemzetiségére, mert szinte a halál küszöbéről nyerte vissza azt, de ez nem gátolja meg önmagunk azon szépítést nem ismerő kritikájában, melyet akkor s azóta sem szívesen szoktak idézni: „hazánk fő heveseitül kérдем: ugyancsak annál maradtak-e, mit a törvény parancsol, t. i., hogy a latin

¹ Az angol demokrácia történeti útját vizsgálva legutóbb Reginald Lennard is rámutat, mint egyik elemre, azon politikai érzékre, „which refrains from pushing things to extremes and does not invite reaction”. (Democracy, the Threatened Foundations, Cambridge, 1941. 15.)

² Ennek ellenére a Pulszky-féle téves (bár egykor politikailag hatásos) értelmezés máig kísért. Így Kornis Gyula (i. m. II, 144) szerint: Széchenyi „önbeismerése az ellenfél fegyverét élesíti... önismeretre rázó beszédébe számos halítélet csúszott: a pánszláv mozgalmat úgy tünteti fel, mintha csak az erőszakos magyarosító törekvés visszahatása volna... azt hiszi, hogy a magyar nyelv rovására tett engedményekkel a nemzetiségi mozgalmak leszerelhetők s az „üldözések” megszűnte után a vezetők jó hazafiakká varázslódnak“. A valóságban Széchenyinél nemcsak ez utóbbi nem fedezhető fel (márcsak azért sem, mert ő itt másokról vagy engedményekről nem, hanem csak a magyarokról és hibáikról beszélt) — hanem a visszahatás elve sem így értendő. Széchenyi világosan azt mondja, hogy a túlzás és reakciója nélkül nem volna *annyi* bosszúság s gyűlölet velünk szemben, ami kétségtelenül igaz is volt. Szerinte a legtisztább nemzeti érzés is átokká fajul, „ha mértéken túl csapong és szenvedelemtül hevítve, maga ellen böszíti a visszahatás kerülhetetlen bosszúját“, — és: ha a magyar valóban csak annál maradt volna, hogy nyelve a latin helyébe lépjen, „vérünk legalább nem áll a maga ellen felbőszült szenvedelmek aggasztó veszélyeivel szemközt *úgy*, mint ma“. (Széchenyi beszéde, Kossuth cikke, és az egész vita: Viszota, i. m. II. Széchenyi mondását helyesen értelmezi Angyal D., Tört. Tanulmányok, Bp. 1937, 121.

szó helyébe lépjen a magyar, vagy nem kalandoztak-e ezen határon néha túl? Régibb intézetek s egyesületek körébe, hol nem magyar volt a szó, mert alkotóik sem valának magyar ajkúak, ugyan nem toltá-e a magyarság magát itt-ott márul holnapra erővel bé? Gyűlésből, vigalomból nem küszöböltetett-e ki más nyelv „mint mirigy”? És ha valaki márul holnapra át nem alakult, „nem hangoztatá-e nemzetbosszúói haragját a nyilvánosság nem egy organuma? Nem egy ábrándos magyar „még bámul is, egyenesen kegyelemnek miért nem veszi mind azt például a szláv, mit érette és vele tenni szándoklanak” (célzás Zayra). S a hevület odáig nőtt, hogy „aki elég bátor bármilly szerényen is emelni szavát, mintha egy kis béketűrés tán messzebbre vezetne” (célzás a konzervatív haladókra) — az ki van téve „a rossz, a gyáva hazafiség, sőt a hazaárulás legémelygetőbb piszkaival az azok részéről minden változatokban bemocskoltatni, kiknek — mint mondják — minden csepp vérük a kölcsönös méltánylat és az egész szabad eszmesurlódás elve mellett buzog, s akik a gyanúsításnak komoly ellenei” (célzás Kossuth körére).

A mérleg azonban nem így, hanem akkor lenne teljes és arányos, ha mindegyik kárpáteurópai nacionalizmusnak lett volna Széchenyije, és az övé mellé a többi önkritikát is oda fektetve vizsgálhatnánk őket a nemzeti mozgalmak proceszszusának ismeretében. De Széchenyi már nem táji jelenség. És a reformkor nemzeti ébredéseinek nem is ilyen mérlege válhatott a köztudatban hagyományossá. Ma is van, aki úgy látja, hogy engedmény és türelem csak táplálta volna a nacionalizmusokban valóban benne rejlő hatalmi szándékot. Hogy e tétel igazsága mennyiben tér el a teljes igazságtól ebben a formában, azt nemcsak a negyvenes évek, hanem hosszú időszak vizsgálata, méghozzá a részleteket, az imponderabilitásokat is megvilágító vizsgálata döntheti csak el. 49 katasztrófája után nemcsak Eötvös és Deák, hanem maga Kossuth is új elgondolásokkal lépett fel a nemzetiségi kérdésben, és ezek az elgondolások domináltak még a hatvanas években is. De a nagyok út mutatása hatástalan volt. Utódaik, amint a dualizmus biztonságos korszakában hatalmat éreztek kezükben, újjáéledt optimizmussal e kérdésben újra a Pesti Hírlap programját vették elő. És e látszólagos egyezés okozta, hogy azok, akik a külföld felől közelítettek a századforduló nemzetiségi és társadalmi viszonyaihoz, ezeken át ítélték meg a negyvenes éveket is, amikor még minden más volt: fejlődő, kialakuló, s amikor még nem ért holtpontra a reformkor önmagunkat és másokat magával ragadó páratlan lendülete.

KOSÁRY DOMOKOS.